

ERDÉLYI MUZEUM

XXI. kötet.

1904.

4. füzet.

A magyar Anjouk lengyel krónikása.

(Czarnkowi János.)

(I. közlemény.)

Anjoukori tanulmányaim közben egykoron nagy örömmel vettem tudomást Czarnkowi Jankóról, a gnieznói főesperesről és koriróról, kit Caro Jakab, a hirneves lengyel történetíró ekképen mutatott be:

Kora egyik legkitünőbb krónikása a Nalecz nemzetségből származott, Czarnkowi Jankó, kinek művét e czímen: *Chronicon anonymi archidiaconi Gneznensis* Sommersberg adta ki a *Silesiarum rerum Scriptores* II. kötetében, ugyan teljesen elégtelen alakban.¹ A névtelenség, melyet Sommersberg sem értett szó szerint ilyképen, mert előtte is tudva volt a szerző János neve, okiratok nyomán régen megszűnt. Virágzott pedig Jankó úr Kázmér király végső éveiben, Lajos magyar király uralkodása alatt, és élt még egy darabig Jagyello Wladislaw koronázása után. Kivált Kázmér udvarában jelentékeny állást foglalt el, minthogy az állami alkanczellár hivatalát viselte s igen bizalmas viszony fűzte őt Jaroslaw gnieznói érsekhez. A király halála ágyánál személyesen jelen volt és Kázmér kevéssel halála előtt megbízta, hogy valamelyes fogadalmát teljesítse. A király halála után azonban irigyei, nevezet szerint Zaviss és Kurniki Miklós, azon mesterkedének, hogy befolyásos hivatalából kiszorítsák, mert Jankó rokoni összeköttetéseinél fogva azok pártjához hajolt, kik Lajos terveivel ellenkedének és sem a nőnemű örökösödést, sem a mi ezzel összefüggött, elismerni nem akarták. Bevádolták tehát Erzsébet királynénál, hogy sikkasztást

¹ Azóta, 1872-ben újból megjelent Lwowban (Lembergben) a Bielowski Ágost által kiadott *Monumenta Poloniae Historica* II. kötete 601—756 lapjain, kifogástalan szöveggel.

követett el a meghalt király vagyonán, azaz ugyanazzal vádolták, mint a miről viszont ő Lajos királyt, anyját, kegyeltjeit megvádolni merészkedett krónikájában.¹ Elvették tehát tőle az állampecsétet, sőt egy időre száműzték az országból. Visszatérvén, résztvett káptalana ügyeiben és annyira kitüntette magát, hogy 1383-ban a wloclaweki püspöki székre² jelöltül léphetett föl.

Azonban meg nem választották,³ és úgy látszik 1389-ben már nem élt.

Műve — folytatja Caro — kitűnik nem csupán kortársai, hanem számos utóbb élt koriró műve fölött egyszerűsége, hűsége, és igazságszeretete által (durch Schlichtheit, Treue und Wahrhaftigkeit). Születésénél és hivatalánál fogva ismerős volt kora legelső méltóságaival és távol áll attól, hogy egyéb krónikások módjára merőben magasztalója legyen a főuraknak és fejedelmeknek. Művének nemcsak tartalma, de alakja is igazán történelmi (echt historisch). Az események, melyeket előad, világosan és értelmesen csoportosítvák, nevezet szerint a bomlottság és romlottság azon képe, melybe a lengyel birodalom Lajos király halála után jutott, drámai rajzzá (zur dramatischen Anschaulichkeit) alakul nála. Jóllehet, ő maga a Naleczekhez tartozott és ennek következtében határozott pártállást foglal el, más pártokkal szemben nem igazságtalan. Csak Zaviss és Kurnik Miklós, az ő személyes ellenségei hozzák őt heves izgalomba s annyira elragadja őt szenvedélye, hogy nyugodt és tárgyilagos magatartását, melyet az eseményekkel szemben egyébként tanúsít, teljesen elveszti. Kiváló köszönettel tartozunk e korirónak, minthogy elbeszélése, melyben röviden áttekinti Kázmér életét, Lajos uralkodását, az ennek halála után támadt interregnumot Hedvig megérkeztéig felöleli, döntő fordulatot jelez a lengyel nemzet történetében, melynek ismerete

¹ A mit azonban rosszul értett meg Caro Czarnkowi János krónikájából, mint azt a *Századok* 1903. évf. 695. lapján feltüntettem.

² Latinul: episcopatus Wladislaviensis, alias Cujaviensis; a németek e várost *Leslaunak* hívják.

³ Hanem Opuliai János herceg lett a Kujáviai püspök (olv. *Századok* 1901. évf. 438 l.), a miért nagy a főesperes ellenszenve ama püspökkel szemben.

nélkül Lengyelország életének sok mozzanata érthetetlen maradna.¹

Carónak e jellemzése több tekintetben, főleg abban, mit a koríró történeti előadásáról mond, helytálló, sok más tekintetben azonban téves, sőt elfogult, a mint azt tanulmányaimban és értekezéseimben ismételve fölmutattam.²

De nem csupán csekélységem van azon nézetben, hogy Czarnkowi Jánosnak kötvé kell hinni és följegyzéseit fölöttébb óvatosan használni, hanem — mint alkalmilag rájöttem — mások is, külföldi tudósok, ugyanazon meggyőződésre jutottak. Így ítél *Zeissberg* Henrik felőle, hogy műve pártírat (?), melyből nem lehet Erzsébet királyné és a főesperes ellenségei jellemzését bírálóat nélkül átvenni.³

Hasonlóképen nyilatkozik *Grünhagen*, hogy noha János főesperes kortárs, némely részletekben ellent mondanak előadásának az okiratok.⁴

Ugyanazt mondja *Boldt*,⁵ hogy Czarnkowi Jankónak a litván viszonyokra vonatkozó előadása igen sok tévedést tartalmaz, nemcsak a kronológiára, de főleg az események fölfogására nézve. Nem különben vélekedik felőle *Lorenz* Ottokár jeles művében, melyben Németország történeti kútforrásairól

¹ *Caro* Gesch. Polens, II. 576.

² Olv. következő értekezéseimet: *Nagy Lajos litván hadjárata 1377-ben.* — *Idősb. Erzsébet királyné uralkodása Lengyelországban.* — *A magyar Anjouk igényei a lengyel trónra*, mely tanulmányaim megjelentek az „Erdélyi Múzeum” 1899. 1901. és 1902. folyamában. Továbbá: *János opuliai herceg, szepesi prépost.* — *Nagy Kázmér lengyel király családi élete*, mely értekezéseimet a „Századok” 1901-ben, 1903-ban közölték. Végre: *Nagy Lajos a halicsi érsekség megalapítója* című értekezésemet, mely a „Kath. Szemle” 1900. évfolyamában jelent meg. Leginkább föltilnik Czarnkowi János hazudozása és rágalmazási viszketege azokban, a miket Kurniki Miklós poznani püspökről írt (l. *Bielowski*, II. 665. 706 s k. l., vagy *Sommersberg*, II. 113. 131.), minthogy ezeket egybevetethetjük és megczáfolhatjuk XI. Gergely pápa bullájával. (*Theiner*, Polon. I. 721.)

³ *Zeissberg*: Die polnische Geschichtschreibung des Mittelalters, 157 lap.

⁴ *G. Grünhagen*: König Wenzel und der Pfaffenkrieg in Breslau. (Archiv f. oester. Geschichtquellen, 37. köt. 259 lap.)

⁵ *Der deutsche Orden und Litauen* 1370—1386. 16 lap.

értekezik.¹ Pedig úgy a boroszlói zavargásnál, mint a litvánok háborgásainál Jankó úr nem volt annyira érdekelve, hogy szándékosan megtéveszteni akarhatta olvasó közönségét, mint ezt följegyzéseiben özvegy Erzsébet királynéről, Nagy Lajos királyról, Zaviss krakkói püspökről, Kurniki Miklós poznani püspökről, Opuliai János püspökről, több más főpapról és a magyarokról általában könnyű kimutatni.

Hogy Czarnkowi János koríró művét Kázmér lengyel király halála, 1370 november 5. után kezdette írni, ez kétséget nem szenved.

Némelyek² szerint műve *de morte regis Kazimiri Poloniae* fejezettel kezdődik, mely Bielowskinál³ a negyedik, minthogy előzőleg még három fejezetet vett föl, mint a fősperes szerzését; ezek: 1. De morte Wladislai Lokyetk regis Poloniae; 2. De coronatione Kazimiri regis Poloniae; 3. Quomodo regebat regnum et populum, — nézetem szerint helyesen, minthogy nemesak a tárgy, de az előadás is egyez a következőkkel. E három első fejezet tehát voltaképpen bevezetés a koríráthoz, mely bevezetésnek célja köztudomású gyöngéi elhallgatásával magasztalni Kázmér királyt és uralkodását. Vajjon ezt önzéstelenül, Kázmér király iránt való szeretetből és ragaszkodásból, kinek alkanczellárja volt,⁴ tette-e? Ebben nem alaptalanul kételkedhetünk. Azon emberről, kit — mint látni fogjuk, — azzal vádoltak, hogy Kázmér király hagyatékából sikkasztott; ki beismerte, hogy Kázmér sírját feltörte és a holtat megrabolta, önzéstelen ragaszkodást föltenni nem vagyunk hajlandók. Vagy töredelmet lássunk abban, hogy kimélettel bánik elhunyt urával, királyával, elhallgatván gyöngéit, hogy annál inkább kiemelhesse erényeit, uralkodása sikereit? Olyan emberről, ki egész

¹ Lorenz: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, 203—204 l.

² *Scriptt. ren. Prussicar.* II. 715.

³ *Monum. Polon. Hist.* II. 631.

⁴ 1363 április 9-én fordul elő tudomra először, mint vicecancellarius Poloniae és decanus Vladislaviensis (*Cod. dipl. Maioris Poloniae* III., 221.) aztán folytatólag Kázmér haláláig, illetve 1370 szeptember 16-ig (*Ugyanott* a 359. lapig.) 1365. december 27-től fogva cantor Vladislaviensisnek czimezi magát 1368 januárius 8-ig, midőn már archidiaconus Gneznensis címmel él.

művében hányja, veti magát, minden lehető alkalommal előtérbe tolakodik, az igazságot elhallgatja, hazudozik, rágalmazza, eszeveszetten ócsárolja azokat, kik őt leálézázták, megbüntették: bűnbánást, őszinte magába térést föltenni nem lehet. Igen, ha szerényen megvonta volna magát, az igazságot pártatlanul kereste volna; ha elnéző inkább, mint kihívó kortársai iránt, kik fölött az erkölcsbíró vesszejét suhogtatni véli magát hivattottnak: ez esetben lehetne nemesebb szándékot is föltételezni benne. Igy azonban azt kell föltennünk róla, hogy kezdetben (talán menthető) önzés vezette tollát, később, elítéltetése után tudniillik, némi mérsékletet tanúsít, valószínűleg azért, hogy megtűrjék. Nagy Lajos király, a hatalmas Zaviss és Kurnik halála után azonban a féktelen szenvedély, a hazugság ördögi szelleme ösztökélte, hogy bosszút álljon azokon, kik előmenetelében gátolták és megrághassa nevöket, becsületöket.

Én, ugyanis, a Kázmér királyt magasztaló és a következő fejezetekből, melyek Nagy Lajos király Krakóba jöveteléről, tiszteletes fogadtatásáról, koronázásáról, a Kázmér király halottas ünnepélyéről, az azon kiosztott bőséges adományokról s a következő eseményekről emlékeznek, azt következtetem, hogy e from tollal végzett leírásokkal özvegy Erzsébet királyné, a Kázmér nénje, a Nagy Lajos anyja kegyeit akarta meghódítani és eképpen előmenetelét biztosítani. Ha szavának hitelt adhatunk, sikerült is Erzsébet királyné jóindulatát egyelőre megnyernie. A fejedelmeknek már akkor élénk érzékek volt a történetírás fontosságáról! De miután ezéljától vetélytársai, kik alávalóságát földerítették, véglegesen elüték, vagyonától megfoszták és száműzők; a főesperes nemcsak hűtlen lett történetírói föladatához, megvesztegette az igazságot, tudva és akarva valótlanságot írván, hanem a XIV. századbeli lengyel történetet is meghamisította, minthogy utódai a történetírásban nyomdokain jártak, és Dlugosstól kezdve Caroig őt másolták.

Nehogy mégis a vádlott meghallgatása nélkül látszassunk itélkezni, adjuk a fejezetet, melyben Zaviss püspök halála ezímen (de morte Zavissii episcopi Cracoviensis) önvédelmére megírt, persze már akkor, midőn a megrágalmazandókat a halál megbénította, elnémította. Érdekes Czarnkowi János ez előadása,

mely magamagát itéli el, azért is, minthogy föltárja előttünk Lengyelország bomlott állapotát, a lengyel papság és nemesség romlottságát azon időben, midőn Nagy Lajos királyunk Kázmér örökébe lépett.

Az Úr 1382. éve januárius 12-én — így kezdi Czarnkowi János korirata érintett fejezetét — A Dobeslaw fia, Zaviss, krakói püspök, ki megtelt volt gonosz cselekedetekkel és minden erényből teljesen kivetkőzött, meghalt. És mivel hasznos dolog a jók tetteit emlékezet okáért följegyeznünk, hogy erényeik magasztalásban részesülvén, követendő például szolgáljanak; azonképpen a gonoszok elvetemedettsége szintén följegyezendő, hogy a jó emberek a gonoszságot kerüljék, a rosszak pedig a gyalázat hahotájától megrettenvén, a büntől tartózkodjanak: szükségesnek tartottam a mondott püspök és czinkostársa, Kurniki Miklós gyalázatos és vétkes életét megírnom. (Valóban egy halottrabló sikkasztó ajkára való bevezetés!) Elsőben ugyanis ezen püspök a krakói főesperességbe, melyet Bodzanta krakói püspök úr Bussko Jánosnak adott vala, ugyancsak a nevezett Bodzanta és barátai segítségével betolakodott, atyja Dobeslaw és rokonai arra kényszerítvén Busskót, hogy a főesperességről lemondjon.

Meghalván pedig a boldogult Kázmér király, Zaviss Kurniki Miklóssal egyetemben esupa irigységből merő hazugságokat koholtak bizonyos Jankó gnieznói főesperes, néhai Kázmér király alkanczellárja jóllétéről, gazdagságáról, és őt idősb Erzsébet királynénak, Lajos magyar király anyjának, ki egyébként Jankót igen kedvelte és kegyelte, föladták. A királyasszony kedvteléssel hallgatta ugyan őket, ekkor azonban nem hitt nekik, sőt ügyet vetvén a főesperes szavára, a vád alól fölmentette őt (iustificavit), a mit látván az árulkodók, kik hivatalára és szolgálatára áhitozának, Dobeslaw palota-grófot, a Zaviss atyját, továbbá rokonai és sógorai némelyeit rávették, hogy nem szégyenkedének az alkanczellár ellen összeesküdni (conspirare). Ezek, kik a királyasszonyhoz hasznos szolgálataikkal igen alkalmazkodának, hamisan (nemsokára meglátjuk: menynyire hamisan!) sok gonoszságról vádolták az alkanczellárt, s azon kérelmeikkel alkalmatlankodának a királyasszonynak, hogy

öt alkanczellári országos állásától megfossza és helyébe Zavisst nevezze ki. Ez alkalmatlankodást a királyasszony el nem kerülhetvén, pecsétjét átadta Zavissnak, kit a kanczellári teendőkkel megbízott, mely tette fölött úgy a nemesek, mint a városiak, egyháznagyok és községek, sőt némely tartományok hercegei bánkódának, és a főesperes úrnak szerető részvétöket fejezték ki, sőt egy alkalommal kellő dícsérettel és sajnálkozással föl is említették a királyasszony előtt, hogy a főesperes urat hivatalától méltatlanul fosztották meg, mire ő, a királynéasszony azzal védekezett, hogy korántsem fosztotta meg a főesperest hivatalától, hanem csak pecsétjét adta Zavissnak. — Látván pedig Zaviss és Kurniki Miklós a hazafiaknak (terrigenarum) a gnieznói főesperes iránt való jóindulatát, és hogy Lajos magyar királynál, azonképen az özvegy királynénál gyakran folyamodnak érte, ajándékokkal és kecségtetésekkel magokhoz vonzának némely magyarokat, kiket a királyasszony különösen kedvel vala, hogy ők is hazudozzanak és árulkodjanak a főesperes ellen. A hiszékeny királyné halgatott rájuk, minek következtében a főesperest, ki azidőben főpapjánál, a gnieznoi érseknél Unkowban tartózkodék, a prédaleső Zaviss és János vitéz (Janus de castro Salomonis miles) által elfogatta azon ürügy alatt, hogy a főesperes néhai Kázmér király halálakor a kinestárból sok pénzt és drágaságot elszikkasztott. A főesperes pedig érseke tanácsa és akarata ellenére, minthogy igazságában bizakodott, hogy büntelenségét megmutassa, Krakóba, a királyasszony udvarába sietett. Miután itt megérkezék, a királyné a főesperest vetélytársai tanúvallomása alapján, másnap, midőn Michowban bizonyos nemes férfakkal éppen az ebédnél ül vala, Spitkó nevű udvari embere által elzáratni rendelé. Az urak jótállása mellett megengedték ugyan, hogy a fogoly helyben maradhasson, több bizalmas szolgáját azonban bezárták külön-külön, hogy vizsgálatot tartsanak a meglopott kinestár miatt. A következő délután a királyasszony a főesperest Krakóba hozatta s a várban elesukatta, egyuttal követeket küldött Florián krakói püspökhöz azzal, hogy a főesperest örökös fogságra vettesse. Mire a püspök méltatlankodva azt felelte, hogy ő a vádlottat igaz és hamisan vádolt embernek tartja, nem is akar ez ügybe avatkozni, minthogy a főesperes bünte-

lenségéről meg van győződve. A királyasszonyban erre azon gyanú érlelődött, hátha a vádlók őt rászédtek és ennek következtében igaztalan ügybe fogott? Bosszúsan meghagyta tehát a vádlóknak, hogy mielőbb végezzenek ez ügygyel, mert különben szabadon bocsátja a vádlottat. Ők pedig újra Flórián krakói püspökhöz és tisztjéhez folyamodának, hogy a vádlott ellen vizsgálatot indítsanak. De a püspök ezt tenni vonakodott, mint-hogy a fősperes nem tartozott joghatósága alá, oly nyilvánvaló gyanú se forgott fönn ellene, a mely miatt vizsgálatot kellene indítani. Ennek következtében a királyasszony a fősperest a börtönből kivétette, és hogy vádlóival együtt a gnieznói érsek elé küldessék, elrendelte a kellő vizsgálat megejtése végett.

PÓR ANTAL.

Reformeszmeék hazai tanügyünk terén 1846-ban.

(III. és befejező közlemény.)

A szabadság érdekében *függetleníteni, önállósítani* kívánja a Pesti Hirlap tudós tanügyi politikusa a főiskolai tanügyet.

Az ez irányú *követelményei* a tanszabadság classicus földjén Németországban létező szabadság állapoton is túl tesznek.

1. Követeli mindenek előtt, hogy az egyetem, a főiskola s így a tudomány *egyházi, papi befolyás alá ne kerüljön.*

Tudós írónk nem tartozik azok közé, kik a középkorban csak sötétséget, tudatlanságot és babonát látnak.

Ő tudja azt, hogy a középkor szellemi szabadságunk egyik főtenyezőjévé vált, midőn a tudományegyetemeket megteremtette. Ő tudja azt is, hogy ezen egyetemek „a középkori ezéh-rendszer analogiájára keletkeztek s így *önálló, szabad autonom testületek voltak* és pedig a szabadságnak védői, a köztudat, a kormány és törvényhozás tényezői.“¹ (Még mi is megfélemezünk annak daczára, hogy éppen újabb időben az egyetemek történetét kiváló jeles kutatók új megvilágításba helyezték, hogy a pápai és császári világhatalmak mellett ott volt mint önálló harmadik világhatalom: az egyetem.)

De tudja tudós szerzőnk azt is, hogy épen ezen ezéh-rendszerrel az egyetemek testére oly formások is rakódtak le, a melyek a haladó korrallal fölöslegessékké váltak.

A fölösleges még magában véve nem baj; sőt az egyetem ezen formáiban, a melyek az egyetemek középkori eredetére és hatalmára emlékeztetnek, nemcsak kegyeletes ereklyéket, hanem nevezetesen „a promotiókban és disputatiókban — a melyek

¹ Pesti Hirlap 1846. 773. sz. 345. l.

útján a tanuló egyén a tudományos világnak mintegy ujonczából s inasából legénynyé s mesterré lesz — még jót is lát, a mennyiben e promotiók a kézművesek remekléseihez hasonlítanak s czélszerűen intézve a tudományos haladásnak csak hasznára válhatnak.“¹ De bajt képeznek e formaságok akkor, „ha ezen formaságok mellett a középkori egyetemek *valódi szelleme, függetlensége* egész kiterjedésében helyre nem állítatik.“ E nélkül „ezen intézetek soha sem lesznek azok, a miknek lenniök kell, a nemzeti tudományos kincsnek rakhelyei, a tudományok növényházai.“²

Végre tudja a tudós író éppen az egyetemek történetéből azt is, hogy az egyetemek éppen ezen tudományos szabadságát és nemzeti önálló jellegét a papok veszélyeztetik, midőn azok mint papi rend, mint *casta* behatolnak az egyetembe s a tudomány művelését lefoglalják. „A szellem teljes emancipatiója, a tekintélyek békői alól való felmentése s más, idegen, nem tisztán tudományos czélok kizárása csak azóta van, mióta az iskolák *világjak* kezébe jutottak. Mert a tudomány csak a szabadság földében s csak ott virágozhatik, ha *önmaga miatt műveltetvén, idegen czélok szolgálatára nem használtatik; ezen szabadság pedig érdekelt castok szellemével össze nem fér.* És így — véleményünk szerint — a tudományos haladásra multhatlanul szükséges a tudományok *secularizálása.*“³

Arany szavak! a melyekről reakziós korunknak sem szabad megfeledkezni!

2. De a tudós író korában nem annyira az egyház, mint az állam veszélyezteté a tudomány szabadságát. Ezért is a tan szabadság második követelményét abban látja, hogy a *főiskolai tanügyet az állam se foglalja le maga számára.* A mint fentebb — a bajok ismertetésénél — láttuk volt: az állam nyeli el a tanügy terén is a társadalmat, úgy hogy a tanárokat kiveszi a társadalom hatási köréből s ezzel megszünteti a tanároknál a versenyt, rossz fizetésével megakadályozza, hogy jelesebb tehetségűek tanári pályára lépjenek, szabad rendelkezésével (kinevezi de el is bocsáthatja szabadon) és mindenben fölöttük gyámkodó

intézkedéseivel (tankönyv, tanmód) szolgálalkületet kelt a tanároknak, kik végre is nem a nevelő, hanem az oktató; nem a hivatás, hanem a hivatal szempontjából fogják fel állásukat s nem ritkán sinecurává alacsonyítják le.

A tanítványok is szolgálai lelkülettel foglalkoznak a vizsgák s nevezetesen a megélhetést és boldogulást biztosító bizonyítvány kedvéért a tudománnyal.

Mínt hogy pedig nemesak az állami, hanem egyéb intézeteken levő tanulók is állami, sőt magán hivatalnoki alkalmaztatás érdekében kénytelenek e bizonyítványt állami intézeteknél megszerezni: ugyanezen alantas szellem és szempont érvényesül a többi tanintézeteknél. A tanügynek állami monopoliума tehát véstetlesen nehezedik a hazai tanügyre. Az elmaradást, a stagnálást különben mi sem mutatja világosabban, mint azon tény, hogy az állam a haladó tudomány követelményeivel — nevezetesen a természettudományok terén — mitsem törődik.¹

3. A tudományok körülsánczolt várába rést kíván ezért is nyitni, hogy a *hivatásérzet* szabadon vihesse be azokat, kik tanítani, tanulni akarnak. E kor jeles férfiai a privatdocentura — a magántanárság intézményében látják e szabad, a tudomány természetének megfelelő fejlődésnek biztosítékát: „független privatdocensek, az iskola kényszer megszüntetését kívánja a Pesti Hírlap anonymusa;² s ugyancsak ő csakis a privat oktatók intézményének meghonosításában látja a tanszabadság főtényezőjét.³ Domanovszky azt kívánja, „hogy a tanítók száma szaporíttassék, hogy mindenki, ki tehetséget és hajlamot érez a tanításhoz, léphessen fel.⁴ E privatdocensekben lát „igaz tanárokat, kik szabadon maguk tették magukat professzoroknak;“⁴ s ezen intézményben látja azon forráspontot, a mely a német egyetemekre mindig új és friss életet folytat;⁴ mert az anonymus szerint „független, fiatal erejű s ezért kedvvel s szeretettel dolgozó munkások segítik elő tárgyat és előadást szabadon választó, meggyőződésüket követő tudósok, kiket az igazság fejtegetésére,

¹ Prot. egyh. és isk. lap 1846. 348 l.

² Pesti Hírlap 1846. 305. l.

³ U. o. a nov. 5-iki 773 sz.-ban.

⁴ Prot. egyh. és isk. l. 1846. 398 l.

az ismeretek terjesztésére s világosítására nem a status részéről jövő felhatalmazás jogosít fel, hanem szabad önbizalom, kedv és lelkesülés ragad.¹

A privátdocensi intézmény ily szabad alapra fektetve legkevésbé sem veszélyeztetné akár a tudományt, akár az államot. Nem, „mivel éppen a szabad verseny teszi lehetetlenné a hamis tanok meggyökerezését és felvirágzását.”² Nem azért sem, mivel épp úgy Domanovszky, mint a Pesti Hirlap anonymusa szerint a privátdocentura habilitációval van egybekötve, azaz magántanár fállépését megelőzőleg köteles szigorú vizsgát megállani és pedig az illető tudományos testület előtt, a mely vizsgáról csakis tudományos intézet hozhat igazságos ítéletet,³ avagy Domanovszky szerint köteles egy e végre rendelt bizottmány előtt vizsgát tenni, a ki is megfelelés esetében *bármely* intézetben habilitálhatja magát. Döntő tehát a habilitációnál semmiféle protectio, esetleg a tudományhoz nem is értő hatóság, hanem határoz kizárólag maga az a tudományos testület, a melynek kebelében szándékozik az illető egyén felolvasásokat tartani, avagy egy e czélra kirendelt s a tanárt *bármely* intézetre képesítő testület.

A magántanárságra az önálló tanulmányozásra azonban nevelni kell; a nevelés és a tervszerűleg támogatott oktatás útján biztosítani kell a tanári succrescentiát. Midőn a magyar protestans oktatók közgyűlése a tanügyi reformműről tanácskozott — legfőbb jelentőségűnek tartotta, hogy a tanárok száma szaporíttassék s hogy már korán szemlélendők ki egyesek, kik a kellő vezetés mellett kedvüket leljék tanári hivatásukat.⁴ Boldogúlt édes atyám, Schneller Vilmos, kőszegi lelkész — ugyancsak a Prot. egyh. és isk. lapnak 1846-iki évfolyamában a lelkészi succrescentia és a vizsgák kérdésével foglalkozott behatóbban s az elsőre nézve szintén azt kívánja, hogy már a lyceumon figyelemmel kísérendők azok, kik lelkészi pályára kívánnak lépni, hogy ezeknek olvasmányaikban a tanárok kezükre járjanak, hogy mielőtt a külföldre indulnának a hallgatandó collegiumokra,

¹ Pesti H. anonymusa nov. 5-iki 773. sz.-ban.

² U. o. a 313 l.

³ U. o. a 773. sz.-ban.

⁴ Prot. egyh. s isk. lap. 1846 33. sz. 780 lap.

a megfelelő tankönyvekre figyelmeztessenek, hogy hollétükről, tanulmányaikról tudósítsák a superintendenst, hogy visszatérve a külföldről, az egyházmegyében létező olvasó társaságba lépjenek be, a lelkeszi konferenciákon vegyenek részt s így lelkiismeretes munkával éljék be magukat jövődi hivatásukba.¹

Ezen személyi érdeklődés azonban nem kívánta a leendő egyházi vezető férfiakat egy létező bizonyos irányhoz lekötöni, avagy tanulmányaikat a vizsga szempontjának alárendelni. Atyám ellenkezőleg a vizsgát kívánta a tanulmányoknak alárendelni, amennyiben szerinte nem a tankönyv betanulását, hanem első sorban az olvasott könyvekből készült kivonatok bemutatását, valamint saját munkáik szemelvényeinek felolvasását követelte a vizsgára lépő candidatustól. A vizsga ezélja tehát nem a betanulás, hanem a tanulmányozás beigazolása volt, oly vizsgai ezél, a mely tudományos szempontból egyedül igazolható. S a mily emelkedetten — az akkori gyakorlattól eltérően — gondolkozott a vizsgáról: oly magasan gondolkozott a vallási meggyőződésnek egyházi kötöttségéről. Kételkedést kívánt az egyház dogmáival szemben, de a tanulmányozás útján oly keresztény műveltségre való felemelkedést, mely a mint egyrészt a habozást megszünteti: úgy másrészt nélkülözheti a symbolikus vagy akár mily könyvekre való esküvést.² A keresztény ember szabadságának az eszméje, a mely ez atyáskodó kormány intentióival oly határozottan ellenkezett, e férfias szavakban nyer kifejezést.;

Önállósítani a tanulmányozást és ezen tanulmányhoz kötni a vizsgát, de nem a vizsgának a tanulmányozást alárendelni: ez volt még a theol. képzésnek is felmerült eszménye. Mennyivel inkább értjük a Pesti Hirlap tudós pedagógusának azon nagyszabású követelményét, mely szerint ő a tanügyet a tan-szabadság szellemének megfelelően még a kormányzat dolgában is egészen magára kívánta állítani. A tanítók hivatásuk szent-ségében, a tanítványok a jövőjükérti felelősség érzetében bírják a köteleesség teljesítésének erejét s nem szorúlnak a fölöttes hatóság törvényszerű igazító s büntető hatalmára.³ Nem hiába

¹ Prot. egyh. és int. lap 1846. 33. sz. 832. stb. 1.

² U. o.

³ Pesti Hirl. 1846. nov. 5-dik 773. sz.

foglalkozott e tudós paedagogus a virágzó középkor egyetemi ügyével, a mikor ugyanis az egyházi és császári hatalom mellé állott, mint egyenrangú harmadik világhatalom: az *egyetem*.

Nem oly behatóan, mint a főiskola ügyével foglalkoznak a múlt század 40-es éveinek ideálistái a középiskola szervezetiének, ügyrendének kérdésével. A tanszabadságnak eszméje még fureationális megszorítással sem hatolt be e térre; sőt a mellékesen tett megjegyzésekből arra következtethetünk, hogy tulajdonképpen túlságos volt a középiskolán a szabadság, hogy ne mondjuk az önkény, sőt a visszaélés. Nemesak hogy *felmentések* léteztek egyes tantárgyak tanulása alól, hanem gyakoribb lehetett különösen más tanintézetbe való átlépéskor egyes iskolaosztályok átugrása is. Csak így értjük a magyar protestáns oktatók azon határozatát, a mely szerint más intézetbe való átlépésnél a tanulmányra szánt időt nem szabad megrövidíteni, sőt ellenkezőleg, ha a tanítvány az áthelyezésre nem alkalmas, az időt meg kell nyújtani;¹ általában pedig tanfolyamok összevonása helytelenített.² Bizonyára tekintettel e patriarchalis felfogásra és kezelésre s a főiskolákra menők készületlenségére kívánta ugyanesak e gyűlés, hogy a gymnasiumból kilépők számára bizonyos neme az *érettségi vizsgálatnak* szerveztessék.³ A bizonyos számú évfolyamoknak a gondolata és követelménye a tanszabadság teljes elismerése mellett is behatolt még a főiskolák körébe. Nemesak a prot. oktatók gyűlése kívánja azt, hogy a zay-ugrócezi gyűlési határozat értelmében, úgy mint tényleg Késmárkon a jogi tanfolyam két éves legyen; hanem Domanovszky is, a tanszabadság feltétlen híve is kívánja, hogy „a tudományok folyamata az évek egy minimuma által korlátoztassék.”⁴

V. De mind ezen intézkedések, melyek akár a főiskolai, akár a középiskolai tanügyre vonatkoznak, — alárendelt jelentőségűek, mivel a tanügy javulásának és reformjának igaz feltétele és kezessége a *személyi tényező*, nevezetesen a *tanárnak ethisált egyénisége*, vagyis *igazi tanári személyisége*.

¹ Prot. egyh. és isk. lap 1846. 780.

² Pesti Hírlap szept. 9. sz.

³ U. o. — ⁴ Prot. egyh. és isk. l. 1846. 398. sz.

A tanári személyiség nem érvényesülhet, ha a tanár csak tanít. Kényelmesebb az oktatói, csak tanítói s az erkölcsivel mitsem törődő tanári állás; helyén is van a már érett ifjakkal szemben, a midőn a tudományos elmélyedés és ezen elmélyedés eredményének előterjesztése a tanár teljes idejének és erejének koncentrációját megköveteli: de máskülönb a tanítói egyednek egyesíteni kell személyében a tanítót a nevelővel,¹ a ki ép úgy számol a helyi viszonyokkal, az iskola nemekkel, mint a tanulók egyéniségével is.²

Korunk, mely a nevelői oktatás szükségességét tán épp azért, mivel ma az ritkább — emelte tudatra — oly gyakran sülyeszi le a professzort egyszerű óraadó hivatalnokká. Ezen tényleges állapot ellen foglal állást Lugossy, midőn székfoglalójában a tanító mellett oly élesen hangsúlyozza a *nevelőt*.

Csakhogy a tanár nevelői állásának felfogása is — különösen átmeneti korban, a mely ellentétekben oly gazdag — egészen téves lehet.

Vannak, kik a nevelői ténykedés sikerének kezességét a *tekintélyben*, mások az *engedékenységben* látják. A tekintély egyoldalú hangsúlyozása, mely „a föltétlen szigor elveit követi — megöli a *szeretet* gyöngéd csiráit“; míg az egyoldalú, vagyis „feltétlen engedély elvei sírt ásnak a *tisztelet* szent indulatának“.³ Szeretet és tiszteletre van a nevelőnek szüksége; *szeretetre*, melynek nem aljas pajtáskodáson, sem aljas hizelgésen, az ifjúság gyarlósága iránti hizelgésen kell épülnie: *tiszteletre*, melynek nem zsarnoki durvaságon, sem az ifjúság köréből feszes eltávolodáson kell alapúlnia“.⁴ Ezen igaz szeretet és tisztelet virága a bizalom. „Csak is az ifjúság bizalmának megnyerése vezet célhoz“. Ezen bizalmon alapuló viszony — a barátság viszonya, a melyből égi kezek szövik a többi nevelő viszonyokat (Odysseus és Telemach; Jézus és tanítványai). Ez alapon intézi Lugossy az ifjúsághoz emez emlékezetes szavakat: „Igenis! a fegyrendszer, melyet én közöttetek követni akarok, *nem* a szigor, sem a lágyság egyoldalú elvéből induland ki, hanem a barátság tiszta kútfejéből veszi szökponjtját, s úgy

¹ U. o. 938. l. — ² U. o.

³ Prot. egyh. és isk. lap 1846. 944 l. — ⁴ U. o.

hiszem, egész nevelő pályámat tisztán terjesztem szemeitek elébe, midőn magamat egy pár rövid szóval *ifjúság barátjának* diesekedve nevezem“.¹

Hogy pedig miben áll ez a barátság: megvilágosítják a következő, Pál apostolra emlékeztető magyarázatok. A baráti szív *türelemes*, de idegennél nyíltabb és őszintébb a feddésben; a baráti szív *könnyen megbocsát* a maga részéről: de annál szigorúbb bíró a közjót és általános erkölcsiséget érdeklő pontokban; a baráti szív *a szeretet hófehér palástja alá rejtí a gyarlóság tévedéseit*: de cherubi lángfegyverrel kel ki a jellem szennyeit tanúsító aljasság ellen; a baráti szív *kegyel* — de nem önérdékből, hanem az erény magas becsű helybenhagyásából; a baráti szív *fenyít*: de nem bosszút állva; hanem erkölcsi elégtétel és javítás végett; a baráti szív *eltaszít*: de csak akkor, ha az erkölcsi törvények fensőbb kötelességei kívánják“ (a rák orvosolhatatlansága esetében azt még a szívből is kitépi) . . . „Nem a *félelem* tehát az, a mi az ily tanító-előtt a nemesen képzett ifjúi szívet meghajolni készíti, hanem az *erény kölcsönös elismerésén s becsülésén alapuló tisztelet*“; s közeledésre inti nem az engedékenységet és lágyaságot, hanem az *emberszeretet jótékony melegétől áthatott nyájaságot és szelíd bánást*, mely felé, mint éltető s sugarú tavaszi nap felé, önkénytelenül fordulnak az ifjúi szívek tárt kelyhei“.² Ezzel a barátsággal, a legnemesebb értelemben vett ezen tanuló-társi viszonyonnyal kínálja meg Lugossy tanítványait.³

Ily érzület csakis oly férfiúban élhet, a ki hivatásának nagyfontosságától, feltétlenül kötelező, de egyszersmind boldogító erejétől is át van hatva. Lugossy szerint „a tanító erejének egész munkásságát iskolája virágoztatásának, s idejének minden percét tanítványainak műveltségére és boldogságra való vezetésére szentelje“ s „jutalmát csupán önkeblének megnyugtató helybenhagyásában és kevés jók és bölesek méltánylásában, mindenek fölött pedig fáradalminak tanítványit boldogító sikerében keresi“.⁴ Feladata nem az, „hogyan szakmányórákat töltsön tanítványaival, hanem kedves társaságukban épülésükre, töké-

¹ Prot. egyh. és isk. lap. 1846. 944. l.

² U. o. 945. l.

³ U. o. 946. l. — ⁴ U. o. 935. l.

lyetesezésükre napjainak nagyobb részét feláldozza, hogy ő bennük s általuk hazájának javát, az emberiség haladását, az anyaszentegyház virágzását erejének parányi mértékéhez képest előmozdíthassa“.¹

Lugossy tudja azt, hogy a tanári hivatás ezen felfogása még nem hatolt be a köztudatba. Szükségesnek tartja, hogy ezen felfogásnak épen székfoglalójában adjon kifejezést. Hisz még nem rég múlt el azon középkori felfogás, a mely szerint a tanár valamely idegenszerű, a művelt világi rendek állásától osztályszerint elkülönült kasztszerű — a pallérozott osztályoktól különbözőségét még öltönyével, sőt annak színével és szabásával jelölő hivatalnokot képviselt. A társadalmon kívül foglaltak állást s a véletlentől függött, hogy a társaság a tanárt brahmannak, avagy páriának, illetőleg magusnak avagy udvari bolondnak tekintse s e szerint bánjon el vele.² Újabb időben az *értelem* (illetőleg az ész) kivívta jogát s ezzel a tudományok s a tudományokkal a tanárok is az emberi törekvések sorában a nekik megfelelő rangot kiküzdötték; — egyelőre elvben ugyan, de még nem tényleg. Tényleg ugyanis akárhány tanítóban a patronus csak bérenczet lát, a kit ő fizet s kivel azért is kedve szerint rendelkezik.

Ezt a felfogást útasítja vissza férfiasan Lugossy székfoglalójában. Az magában véve, hogy valaki bérilletményt kap, még nem declassirozza az embert. Hisz minden állami hivatalnok is díjaztatik. A fontos az, hogy *munkáért* kapjon díjat s lényeges az, hogy *minő ezen munka*.

A tanár mint *tudós* — a meglevő ismeretek kincstömegének letéteményese és gyarapítója; mint *nevelő* pedig eme kincstömegnek átadója az új ivadék számára.

Ezen kulturkincs az emberiségnek növekvő öröksége. E kincs gyarapításában és átplántálásában fáradozók az *emberiség* érdekét szolgálják: s így maguk is ténykedésükkel az emberiség magas talapzatára emelkednek fel.³

A mily *magas* e hivatás, épp oly *mélyreható* s *messzire*

¹ Prot. egyh. és isk. lap. 1846. 942. l.

² U. u. 947/8.

³ U. o. 949. l.

terjedő. Ezen általános emberi érdekű hivatást ugyanis a *szülőknek*, illetőleg a *statusnak* kellene teljesíteni az által, hogy ezt az oktatók és nevelők teljesítik: ők állnak be a szülők és statusférfiak munkatársaiul, vezérelve az ifjú nemzedéket a boldogságra és tökéletességre.¹ Az oktatók és nevelők az emberi társadalom szentek szentjébe, termő és áldó életforrásába, a családba is behatolnak, annak egyik nagy munkáját végzik s kihatnak az egész nemzetre, az államra, midőn az ifjú nemzedéket, mint a status nagy bizományosai, a haza sajátos kultur-feladatának megoldásába benevelik.²

Ezen magas, mélyre és messzire ható hivatást a nevelő és oktató csak kettős feltétel alatt oldhatja meg; csak akkor, ha nemcsak élőszóval oktat, hanem egész személyiségével, személyi teljes odaadással nevel; ha sohasem feledkezik meg arról, hogy épen ezen hivatás kíván „legtöbb lelkiismeretességet, haszonleséstől tisztaságot, nemes önmegtágadást, napokon és éjjeleken szakadatlanul átvonuló erőfeszítést, Stoa szellemű higgadt erényességet;”³ mert „az ifjúság képzékeny *szívének* igen nagy szüksége van arra, hogy azokban, kiknek tekintélye és gyámsága lépteit vezérli . . . feddhetetlen erény példányképeit bírja.”⁴ De nemcsak a nevelőnek nem szabad soha az ethikai személyiség hatalmáról és nevelői jelentőségéről megfeledkeznie, hanem a társadalomnak sem. Kell, hogy a társadalom is méltányolja az oktatók és nevelők szent hivatását, s azok erkölcsi személyiségét tiszteljük; mert az ifjúságra csakis akkor hathatnak áldólag, ha az ifjúság a nevelőket és oktatókat „világilag is tisztelőben és becsültetésben állani látja s ne lássa kigúnyoltatva legszentebb érzelmeit azok megaláztatásának, megbecstelenítésének botránkoztató jelenségei által.”⁵ Már pedig „tán semmi által sem lehet a tanító tekintélyét, az ifjúság bizalmát inkább tönkre tenni, mintha a tanítót egyszerű zsoldosnak tüntetik fel;”⁶ és pedig oly zsoldosnak, „a kinek anyagi hely-

¹ Prot. egyh. és isk. lap 1846. 949. l.

² U. o. 949. l.

³ U. o. 947 l.

⁴ U. o. 948. l.

⁵ U. o. 948 l. — ⁶ U. o.

zete, anyagi jutalmaztatása a legkiáltóbb aránytalanságban áll érdemlegességével";¹ holott a nevelőleg tanítónak „magasb nemű kötelességei egyedül erkölcsi felfogás alá esnek s nincs számítás, mely e kötelességeket a bér filléreinek kulcsa szerint feltaglalni képes volna“. Épen ezen „*megjutalmazhatlanság* felemelő érzése az, mi az önáldozás szakadatlan lánczából álló tanítói helyzet valódi érdemét teszi“.²

Így kívánja Lugossy a tanítót és azzal együtt a nevelésnek és oktatásnak ügyét alantas helyzetéből kiemelni és pedig azáltal, hogy ép úgy a tanítóknak, mint a társadalomnak köz-tudatába akarja juttatni, hogy nem az óraadás, nem bizonyos mennyiségű ismeretnek birtoka és közlése teszi a tanítót nevelővé, hanem csakis az emberiség eszményi érdekeinek személyi odaadással teljesített szolgálata. Ezen szolgálat ép úgy, mint az erkölcsösség, nem esik semmiféle *mennyiségi* mérték alá. Oly nagyjelentőségű, az egész emberiség érdekeivel, a szülők és az állam legszentebb kötelességeivel összefüggésben álló e hivatás, hogy az minden egyéb hivatások fölé emelkedik. A mennyire igaz az, hogy ezt pénzzel méltóan díjazni, jutalmazni nem lehet: ép oly gyalázatos az, hogy „nincs helyzet kerek ég alatt, melynek anyagi jutalmaztatása érdemlegességével kiáltóbb aránytalanságban álljon, mint a tanítói helyzet“.³ Felvilágosodott korunk legjobbjai, legbölcsebbjei elismerik e helyzet fonák voltát, mióta az értelem a maga jogát kivívta, a tudományokat és ezzel a tudósokat, s a tudomány és műveltség érdekében önzetlenül fáradozók munkáját és mi több — e személyi odaadással végzett munkának személyesítőit — értékükben mindinkább még a társadalomban is elismerik és méltányolják.⁴ Az ember igaz értékesítője nem a munka, hanem a munkás személyisége, nem a cselekedet, hanem az érzület.

Ezen elv, a személyiség elvének győzelméért küzd nyíltan

¹ Prot. egyh. és isk. lap. 1846. 947/8.

² U. o. 948.

³ U. o. 948 l.

⁴ A legfőbb körökbe hatol be legnehezebben az értelem e korszaka. A hadnagyocska udvarképes: de a tanár, a tudós csak akkor, ha címerek, címek elfelejtetik az udvarral, hogy az illető csak tanár, csak tudós.

és oly ékesen Lugossy. Ezen elv erejében kívánja a növendéktől is, hogy ő is önzetlenül, tekintet nélkül a vizsgára, az elismeretetésre — teljesítse kötelességét, mivel „a kötelességek szerény érzete, hűséges és angyaltiszta teljesítése teszi az ifjúkor *egyedüli* ékességét, szeretetreméltó voltát, veti meg jövőendő erényei és boldogsága bízatos alapját“.¹

Magukat a szerzőket szólaltattam meg ezen tán túlságosan terjedelmes, de mindenesetre nagyon tanulságos közleménnyel, a mely világosan mutatja, hogy hazánkban is, a nyugati kulturának ezen keleti határán mennyire érezték a nevelés és oktatásügy állapotának nagy bajait, de mennyire ismerték annak mélyebb alapjait, s mily tudatosan és határozottan utaltak a baj gyógyításának eszközeire s módjaira. Világos diagnosis organikus felfogással és ez alapon ajánlott gyógyszerek és gyógykezelés jellemzik pedagógusaink kijelentéseit. A nevelés és oktatásügy fontosságának tudata nincs meg: ezen fontos ügy iránti érdeklődést tömörülés, szaklapok, közlemények, jó tankönyvek kiadása útján kívánják felkelteni. Átmeneti a korszak, ezért is ellentétekben hullámozik: ezek magasabb egységbe oldandók fel.

A középiskola terén a humanizmus és realismus ellentétei uralkodnak, az együvértartozó szétszakítva eltorzúl: a humanizmus élettelen philologiai szörszálhasogatásba, a realismus a holt nyelvnek galvanizálásába fajul el; amott nincs idealizmus, szellem, itt pedig csak álélet tengődik. A humanum ép úgy, mint a reale az *egy* életnek különböző megnyilatkozása. Emberi szellem test nélkül nincs; de alantas fokú a test szellem nélkül. Ezért is az *egységes középiskolának* eszméjét hirdeti már 1846-ban az emelkedett szellemű szerző és pedig úgy, hogy a szellem; a humanum vezessen a test, a realis ismeretek alárendeltségével. Távolság van azonban a szerző, hogy a realiaknak elkülönült létének jogosultságát tagadná. A gymnasium mellett a *realiskola* jogosultsága mellett foglal állást, a melyet a polytechnicum tetéz be.

Új szellemű iskolát kíván, a melynek ezért is tanítási

¹ Prot. egyh. és isk. lap. 1846. 943. 1.

alakja is megújul. Tűlsokat tételez fel, a növendék feje fölött szállnak el a felolvasási rendszer ígői; s túlkeveset tételez fel; a növendék feje, értelme alatt áll a magoltatási rendszer: a növendék szívéhez kell férni, álláspontjára kell leszállani, hogy fokenként felemeljük őt, követni kell az alkalmazkodási rendszert. A *személyiség* jelentősége, a pedagógiai tevékenység vezérlő elve lép elibénk.

Ügyanezt kívánja az *ethikai* nevelés is. Az átmeneti ellentétekben hullámzó korszak a rigorizmus és az engedékenységek végleteiben tehetetlenkedik: a tiszteletnek és a szeretetnek a kölcsönös baráti bizalom érzelmeiben kell egyesülnie, hogy a nevelő így tényleg fel is emelhesse az ő lelkéhez növendékét.

A személyiség szabad kifejlődése és érvényesülése a tudomány terén: ez az egyetemnek feladata. El a békókba szorító szakiskolai eszményekkel! El a szabad tanulmányozást fékező vizsgarémekekkel. Tanszabadság, az egyetem éltető levegője; tanítson kiki a legjobb meggyőződése szerint, s kiki hallgasson szabadon választva a tanárt és tantárgyat tehetsége, hajlama szerint. Ne a vizsgához alkalmazkodjék a tanulmányozás, hanem a tanulmányozáshoz alkalmazkodjék a vizsga is. Nyíljon meg ezért a főiskola mindenki számára, a ki tanulni akar, s a magántanárság intézményében mindenki számára, ki tanítani akar.

Az *érettségi* vizsga biztosítsa a hallgatás sikerét; s a *habilitatio*, — a mely fölött csakis a tudósok határoznak — a tanítás sikerét. Önmagában álljon a főiskola tanügyi szempontból. Csak az igazság szabad kutatása biztosítja az *igaz* alapokon nyugvó bizodalmat és szeretetet az állam iránt. Az egyház hatalma alól felszabadult tudomány legyen ment az állami gyámkodástól is. Nemesak a tudomány, hanem az államnak igazi érdeke ezt kívánja.

A modern állam és tanügy eszménye, a mely 1848-ban oly elemi hódító erővel ragadta meg atyáinkat s mely 1849 után oly gyökeresen alakította át a középiskolát s egyetemünket, — már 1846-ban minden külföldi közvetlen indítás nélkül éles körvonalokban, mély alapvetéssel áll meghatóan előttünk.

A magyar mythologia classicus eposainkban.

Bevezetés.

A költészet forrása minden időben a nemzeti szellem, a nemzeti lét, a nemzeti valóság.

Alig találhatunk meggyőzőbb példát a Tinódi Sebestyén érdekes pályájánál. Hangos torkával s kezében lanttal énekelget s a jó urak vidáman, ébredező hazafisággal hallgatják. A régi csapáson indul el, de az új irány, az új szellem is rányomja bélyegét, a mikor dalait nyomtató műhelybe viszi. S miről énekel a jó lantos? Arról, a mi valóban megtörtént pártfogójával, ennek bajtársaival, a kor nagy jó uraival. Ir arról, a mit maga látott, a miben magának is része volt. Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam, — mondja maga — az mi keveset írtam, igazat írtam. E nyilatkozata legtalálóbban jellemzi költészetének egész irányát, fontosságát. De egyszer sem feledi el a török kiűzését s az összetartást hangoztatni. Épen mint a kor államférfiai.

A Zrinyi hősköteményének is az a gondolat az alapeszméje, a melyet előtte katolikus és protestans írók és államférfiak, sőt országgyűlési végzések is hirdettek, hogy az isten a török keze által azért sujtolja a magyar nemzetet, mert az igaz vallást elhagyta, pártokra szakadt. De ha megtér, ha újra egygyé olvad: akkor jaj a töröknek, az úr haragja vesszejének. Természetes, hogy ez az igaz hit az ellenreformáció folyamában egy katolikus író világnézetében a katolikus vallás. Zrinyi ugyanazt mondja hősköteményében, a mit egyik politikai értekezésében. A szigeti kapitány a közérzületnek, a nemzetet leginkább foglalkoztató eszmének a hordozója, kifejezője. S a

szigeti veszedelem nagy költői értékének gyökere épen ennek a felfogásnak szerencsés alkalmazásában van.

Nem véletlen jelenség, hogy közelebbi példához forduljunk, hogy Arany János a Walesi bárdokkal énekelteni meg az elnyomó hatalom dicsőségét.

Valóban irodalmunk legkülönbözőbb koraiból vett példák, egész irodalmunk bizonyítja, hogy a magyar költészet mindig a kor, a nemzeti érzések és törekvések szolgálatában áll. Vagy nyomon kíséri, vagy átalakítja s új iránynak lesz a megindítója. Mert a fennálló politikai rendszer — mondja Kemény Zsigmond — romlástól, pusztulástól félhet, ha a költészet nem egy úton halad vele. *A mi irodalmunk különösen összeforrt a nemzet politikai multjával: épen ez legállandóbb jellemvonása, meghatározó jegye a külföldi irodalmakkal szemben.* Irodalmunk s politikai történelmünk két atyafi-gyermek, két egytestvér, a nemzeti szellem kifejezői. Találón mondja Beöthy Zsolt, hogy ha a magyar költészetnek symbolumot keresnénk, alig kaphatnánk kifejezőbbet a lantnak az ország jogkönyvével és kardjával összefűződő képénél.

Irodalmunk s politikai történetünk belsőbb egységben nem igen volt, mint a XVIII. sz. végén s a XIX. sz. elején. Előbb szellemi életünk s nyomán államiságunk arculata nagy átalakulásokon esett keresztül. Az átalakulás szükségének érzete abból a szembeszökő ellentétből támadt, mely a berczeli nemes curia s a királyi udvar, a magyar társadalom szellemi tengése s az idegen fajok eleven mozgalmassága között volt. Abból az ellentétből, mely a legnagyobb magyart külföldön meglepte s szégyennel töltötte el, a mikor látnia kellett, hogy vére, e nemes keleti faj, kívül áll a nyugati népek fejlődésén. Ennek az ellentétnek a jegye: tudatlanság, elmaradottság; ennek következménye a kicsinyhitűség, bizalomhiány a magunk erőiben. Szinte hihetetlen, hogy e kor kiváló államférfiai sokszor keserű kétkedéssel gondoltak az istentől tehetséggel bőven megáldott magyarság jövődjére.

A megindult új élet természetesen jótékony eredményeket ért el. A nyugati eszmékkel kezdtünk szorosabban érintkezni. Irodalmunk új formákkal, új műfajokkal, új eszmékkel gyara-

podott; gazdagabbá, egyetemesebbé vált. A nemzetben alvó tehetségek, parlagon heverő erők egymás után megjelentek s teljes mértékben működni kezdtek. Ezek az erők, ezek a tehetségek az ős múltban nagygyá, hatalmassá tették nemzetünket, s neki káprázatos hírnevet szereztek. Az önismeretnek s ezzel a haladásnak, a fejlődésnek nincs biztosabb alapja a múltnál.

A nemzet múltja!

Ebben rejlenek az idvezülés életadó elemei, feltételei. A múltban kereste a tudós az igazságot, az államférfiú a tanúságot, az okúlást, a költő lelkesítő erőt. A válság felismerése után nemzeti haladásunk biztosítva lön, mert szilárd alapját múltunkban végre megtalálta.

Ősi múltunk ragyogó képei, dicsősége, világraszóló hírnevünk, a magyar nemzet hatalmas és méltóságos szerepe, a mi-
nek feltüntetésére nemzeti epikánk újra hangos lett, ép oly sikerrel segítették a nemzet haladását, mint államférfiaink tevékenysége. Pedig epikánk nagyon nehéz vállalkozásra tüzelte fel magát. Olyan tárgy — az ősi múlt — hevíté költőinket, a melyet a tudomány még fel nem dolgozott, nem tisztázott s meg nem állapított; a mít tanított, azt is jobbára költői forrásokra alapította, a melyek pedig megbízhatatlanok s egyoldalúak: költői adalékok, melyek a tudományban meg nem állanak. De költői alkotáshoz sem nyújtanak elegendő anyagot, mert a kereszténység felvételével megindult új műveltség letörülte nemzeti mondáinkról a költői bájt, az őszinte, megható naivságot, azon kívül, hogy tartalmukat szinte semmivé tette, a fejlődést tőlük elzárta. Ennek következtében sem a történelemben, sem a költői forrásokban elegendő és megbízható anyagot nem talál. De a valóság: őseink dicsőséges múltja annyira megigézte költőinket, hogy erről a roppant nehézségről megfeledkeztek, számba se vették. Székely, Vörösmarty, Debreczeni és P. Horváth csak a nemzet káprázatos fényét látják. A legyőzhetetlennek látszó akadályt áttörve, de le nem győzve, felvonultatják Árpádot, s hadvészes népét; fennen hirdetik a régi dicsőséget s próbát tesznek, hogy visszavarázsolják a pogány magyarok életét. Pedig épen arra nézve nem nyújtott nekik a tudomány felvilágosítást, a mire eposukban leginkább szükségük lett volna:

őseink mythológiájára, világnézetére. Ám az epos a maga czéhibeli hagyományaival feltétlenül megköveteli a mythológiát, a esodásság alkalmazását.

Mit tettek hát költőink?

P. Horváth a legjózanabb. A nehézségtől visszariad, megkerüli, a műfaji hagyományokat számba se veszi: mythológiát nem ad. Ellenben Székely Sándor, Vörösmarty és Debreczeni maguk alkotnak, maguk teremtenek magyar mythológiát.

Milyen mythológiát teremtenek? Honnan s mekkora sikerrel merítik az anyagot? E kérdésekre igyekszünk feleletet adni.

I.

Nemzeti mythológiánk Aranyosrákosi Székely Sándornál.

A Hebe 1823. évf. 123—51. lapjain jelent meg Székely Sándornak „A székelyek Erdélyben“ cz. három énekre terjedő hőskölteménye, mely irodalmunk történetében következményeinél fogva rendkívül fontos helyet foglal el. A költemény bonczolgatása s részletes méltatása nem esik feladatunk keretébe.¹ Nem terjeszkedhetünk ki részletesen azokra az indító okokra sem, melyek e kis epost s általában classica i eposainkat megteremtették. A bevezetésben utaltunk arra a körülményre, hogy költészetünk mélyebben kezdett foglalkozni a nemzet múltjával, egész irodalmunk várta a magyar Vergilius megjelenését. Röviden, de világosan foglalja össze epikánk történetét Gyulai a Vörösmarty életrajzában. Heinrich megismételi a Gyulai fejtegetéseit, de hangsúlyozza, hogy a Gyulai emlegette körülményeken kívül a Bécsben viruló Ossian- és Klopstock-cultus is hatott az épen ott tartózkodó Székelyre. S valószínű is, hogy a Messiás énekese, ki egyúttal a régi germán mythológiát is új életre keltette, hatott a fiatal theologusra. Hatott még —

¹ E tekintetben megvilágosító dolgozatok: Kanyaró Fe: encztől Aranyosrákosi Székely Sándor és Vörösmarty. Keresztény Magvető 1888. évf. 177—88 l. Kolozsvár; Péterfy Lajostól A. Székely Sándornak „A székelyek Erdélyben“ cz. eposa. — U. o. 1889. évf. 213—29 l. és Heinrich G. magyarázata. (Régi magy. könyvtár I. köt.)

írja Heinrich — az a léggör is, a mit Bécsben Hormayr, a jogtudós támasztott hazánk ellen s hatott báró Mednyánszky Alajosnak az Archiv 1817—18 évfolyamában közzétett cikksorozata. Ebben t. i. felveti azt a kérdést, hogy vajjon az osztrák császári állam múltja szegényebb-é költészetben, mint az ó- vagy a középkor valamely más államáé. Meggyőződése, hogy nem szegényebb s véleménye támogatására főként a magyar történetből emleget mondát s legendát. Az osztrák-német költőkre e cikk nem maradt hatástalan, s lehet, hogy a Székely figyelmét is határozottan az ős múltra irányítá. Tény, hogy Székely Bécsben írta eposát, hogy az ott talált szellemi mozgalom megérintette, meg kellett, hogy érintse a magyar ifjú lelkét is. De sem Gyulai, sem Heinrich nem említi, hogy hatottak volna Döbrentei ossiáni énekei is Székelyre. Pedig hatottak. Hisz az időben Döbrentei volt az erdélyi irodalom legbuzgóbb és tekintélyesebb alakja, ki maga igyekezett minél több erőt működése körébe vonni. Bizonyos, hogy Székelynek ismernie kellett a Döbrentei ossiáni dalait.

Ezeket felemlítve, felelnünk kell arra a kérdésre, hogy mi van a Székely eposában nemzeti mythologiánkból?

Székely elbeszéli kis eposában, hogy Irnák és népe azon tanakodnak: visszatérjenek-e az ős hazába, vagy tán jobb volna Attila birtokának valamely darabját elfoglalni s ott megtelepedni? Zágon, Hadúr főpapja, felhívja, hogy áldozattal imádkozzanak Hadúrhoz, ki az elődöket is segíté s védte. Maga áldozathoz lát s imát rebeg ajkával Hadúrnak, a népvezetőnek, a scythák őrzőjének, a had istenének, ki aztán kedveltjeinek jelt ad, hogy nyugatról keletre indulva, szerezzenek hazát. Majd Hadúr maga pásztorképében elbeszéli híveinek a jövőndöt. Irnák népével csakugyan eljut a kijelölt helyre, bár ellene

. zuhogván ordított a rohanó szél,
Mely Nemeréről vette nevét, rossz éjszaki rémről.
Rém vala ez, szélvészt és fergeget támogató.
Őt napokig zúgott és tartóztatta mehetni.
Ám hatodára kies nap tűnt az egekre ragyogva.

Ennyi Székely kísérlete arra nézve, hogy költeményébe bevigye a nemzeti mythologia elemeit. Nem sok, de kezdetnek elegendő.

Érdeme, és pedig nagy érdeme, hogy tárgyához illő mythológiát alkalmaz. Előtte epicánkban vagy a keresztyén, vagy a classicus mythologia uralkodott. Iróink nem gondoltak arra, hogy a csodásságot tárgyukkal összhangzatosnak alkossák meg. Tanúlmányaik folytán előttük állott a kész classicus istenvilág, s lelkükben híven melengették a keresztyén hit alakjait. Tárgyért se igen fordultak az ősi múlthoz, de ha fordultak is, abban a hitben éltek, hogy az emberek lelkét könnyebben mozgathatják az ismert mythológiával. Az olyan kiváló költői alkotás, mint a Szigeti veszedelem, magában áll. Székely a magyarok istenét a népvezető Hadúrt, a scythák örét szerepelteti, olyan istenséget, a milyennek képzelete megalkotta, reconstruálta őseink védőjét. Tehát igazi nemzeti tartalmat visz be epikánk mythológiájába.

Beviszi a nemzeti tartalmat nemesak azzal, hogy a keresztyén és classicus mythológiát mellőzve, igyekszik a régi világ, a nomád népek istenségét szerepeltetni, hanem azzal is, hogy ezt az istent nemzeti istennek rajzolja, kinek olyan népéhez való viszonya, mint a családapáé az egyes tagokhoz. Az önkényesen elnevezett Hadúr a scythák nemzeti istene — a Székely tanítása szerint. Más népre legfőlebb akkor gondol, ha védett népének sorsa kívánja. Ez a nemzetiesítés megfelel a történeti valóságnak is. Az összes vallások története azt tanítja, hogy minél primitívebb a hitélet, annál szorosabb, közvetlenebb az összeköttetés a felsőbb hatalmak s az ember között. Ezt mutatja a fetisizmus, ezt a természetimádás. De ezt a monotheismus is. Jehova és Allah csupán a maguk népére viselnek gondot. Más népeknek inkább ostorai, ellenségei.

Igaz, hogy Székelynek ez az elnevezése, a magyarok, vagyis a scythák istenének a megalkotása tulajdonképen nem új irodalmunkban. A XVI. és XVII. sz. elbeszélői folyton emlegetik a magyarok istenét. S Farkas András, a mikor a zsidó és magyar nemzet között párhuzamot von, arra az eredményre jut, hogy a magyar nemzet romlásának az oka az, hogy elpártolt attól az istentől, ki Ázsiából kihozta, s annyi viszontagság között is megtartotta, sőt felvirágoztatta. Ennek az istennek már nines igaz tisztelete. Valami titkos erő, valami homályos történelmi

visszaemlékezés íratta a jóval későbbi Dugonicsnal is Etelkája címképére: A magyarok istenének. Bizonyos tehát, hogy a Székely alkotásának meg van a történeti alapja, mert egy olyan kulturális fokon álló nép vallásában, mint a milyenről énekel, a nemzeti isten fogalma, tudata rendesen ki van fejlődve; legalább a kialakulás folyamatában él. S alkotása erejét támogatja az is, hogy a magyarok istenének, egy nemzeti istennek homályos emlékei fel-feltűnedeztek irodalmunkban.

Hogy aztán Hadúr pásztornak öltözik s kedélyesen beszélget hőseivel, hogy tehát Székely nem tudott szigorúan ragaszkodni a felvetett eszméhez, hanem Vergiliushoz fordul modus vivendiért: mindenesetre tévedés. De nagy érdeméből, költeményének irodalomtörténeti jelentőségéből semmit le nem von Hisz tulajdonképen tapogatóznia, kísérleteznie kellett. Ebben pedig még a legragyogóbb költői szellemek is könnyen eltévednek.¹

Székely mythológiájának egyetlen istene van: Hadúr. Gyulai nyomán,² ki e kis epost négy énekesnek mondja, az a tévedés is belement irodalmunkba, hogy a magyarok istene ellen egy rossz szellem ármánykodik, a szélvésztaaszto Nemere. E téves állításra Heinrich megteszi a maga ellenvetéseit. Nemere a székely eposában csak név, olyan egyszerű és ártatlan metaphora, mint mikor a korabeli lyrikus Zephyros lehelletéről énekel. Gyöngé megszemélyesítés mind a kettő. S Székely volta-kép még e megszemélyesítést sem vette igénybe, mert megelégszik a Nemere pusztá nevével. A költemény vitás helyét idéztük s Nemerét illetőleg a Heinrich megokolt véleményét tartjuk elfogadhatónak. Ennek következtében a Gyulai feltevése meg nem áll sem az ő hozzávetésének nyomán elterjedt ama nézet, hogy Székely a parsz mythos dualismusát megpendítette. Kínálva kínálkozott, de nem tette. *A dualisticus felfogás tisztán*

¹ A költő ép oly kevésbé teremthet új mythost, mint nem alkothat új szót s csakis színezheti, ékesítheti, plasticailag jobban kiemelheti, nagyobb reliefbe teheti az ősrégi mythost, valamint új szavakat is képezhet, ha kedve tartja és szükségét érzi, de nem szabadosan, hanem a létező nyelvtörvények értelmében. L. gróf Kuun Géza: Összehasonl. Mythologia; Ker. Magvető. XXIII. évf.

² Vörösmarty életrajza. 1866. 52. l.

a *Vörösmarty alkotása költészetünkben*. Bizonyos, hogy a gondolat nagyon közel fekszik. Tán épen ez a gyöngge megszemélyesítés adott indítékot Vörösmartynak a dualismus határozott kiszínezéséhez.

Hogy a csodásság megalkotásában még micsoda elemeket használ Székely, nem részletezzük, mert nem tartozik nemzeti mythológiánkhoz, sőt semmi más mythoshoz. Az állati áldozat s az égi jelekből való jóslás hozzátartozik ugyan ahhoz a mythoshoz, melyet megérint, de az alakoskodás, az elrejtett vár, melyet a hősnek nagy megpróbáltatással el kell foglalnia s az útban álló nehézségek megszemélyesítése: mind kedvelt formája a közép- és új-kor meseszövéseinek s annak a korének, melyben Székely művét írta. Az elbeszélő költészet mindig nagy szeretettel fordult hozzájuk.

A Székely csodásságai közül, igazabban meseszövéseinek fonalaiból egyik-másik szál az erdélyi népies hagyományban is előfordúl. Pl. Réka és Nemere s az Olt és Maros keletkezésének története.¹ De azt hiszem, egyik sem szerves része nemzeti mythosunknak. Későbbi fejlemény, vagy idegen hatásra, vagy tisztán hazai talajon. Csak épen utalunk arra, hogy a székely író ezekben a kisebb jelentőségű csodás részletekben is szerencsésebb, mint epikánk előző művelői, kik soha nem halótt, a nép szelleme előtt merőben ismeretlen elemeket használtak fel és gondoltak ki.

Egyáltalán a Székely mythosa sovány, szegényes. Szegényes azért is, mert a megpendített eszmét, Hadurnak, a scythák istenének jellemzetesebb s bővebb rajzát nem adja. De ez a soványság, a költemény tárgyát tekintve, nem feltűnő. Epizód-szerű eseményt énekel, legalább őstörténetünk gazdagságához képest kisjelentőségű részt, a melynek az elbeszélésében lehetett volna teljes mythológiát kigondolni s megalkotni, de nem volt multhatatlanul szükséges. A költeményben a mythos soványságát nem érezzük s így ma is teljes élvezettel lehet olvasnunk.

Foglaljuk össze a mondottakat.

¹ L. Kőváry László: Erdély földje ritkaságai. Kolozsvár, 1853. 32. és 38. lap.

Székely Sándor előtt a magyar költészetben nemzeti mythosunk alkalmazást nem talált, Reconstrualására a tudományban történt kísérlet.¹ Homályos történelmi visszaemlékezések nyomán néha elő-előbukkan a magyarok istenének, a nemzeti istennek fogalma, de csak általános szólásképen.² Epicusaink a keresztényen, még inkább a classicus mythologia alakjait állítják bele a machinába.

Székely Sándor kísérletet tesz nemzeti mythosunk alkalmazásában s a megszokott isteneket mellőzve, nemzeti pogány istent teremt. Alkotásának erejét támogatja a történelmi valószínűség is, hogy t. i. az ősmagyarsággal egy culturalis fokon levő népeknél a nemzeti isten rendszeren megtalálható s hogy irodalmi szólásainkban a kifejezés: magyarok istene — előfordúl. A esodásság további bonyolításában is közelebb áll a nemzeti talajhoz, mint epikánk előző képviselői. Megbízható történelmi támasz hiányában is rááll a valószínűség eléggé szilárd alapjára. Alapját veté meg a classicai nemzeti eposnak. Conceptióban egy nagy epos áll előttünk, kivitelben in nuce.³ Kezdetnek sem sok, a mit teremt, de értékét csak az tudja igazán méltányolni, a ki számba veszi, hogy az új nyomok taposása a szellemi életben mekkora nehézséggel szokott járni.

Székely Sándor versének igazi értéke abban a hatásban esúcsosodik ki s nyer igazi fontosságot, melyet Vörösmartyra s általa egész epikánkra gyakorolt. Mert mint Gyulai elbeszéli, Vörösmarty ösztönt, buzdítást, termékenyítő eszméket merített e kis műből. Ő is épen az ősmondákkal foglalkozott, magyar mythologiai alakokat keresett. Kapva-kapott tehát a kísérleten, kivált a magyar mythologiai kezdeményen, melyet annyira alkalmasnak talált tovább képezni s kiegészíteni. Soha sem feledte, mily nagy hatással volt reá e mű s midőn az ő ragyogó híre

¹ Otrókócsi Foris Ferencz: *Origines Hung.* 1693. Csak szófejtés igazán. Cornides Dániel: *Comment. de religione vet. Hung.* 1791. és Horvát János: A régi magy. vallásbeli és erk. állapotjukról.

² L. Ipolyi Arnold: *Magy. mythologia* 1854. 13—14 l. Össze vannak állítva a „nemzeti istenre“ vonatkozó kifejezések. De ezek közül egy se positiv adat. Hanem általános szólás s így Ipolyi következtetése hibás.

³ Toldy: *A m. nemz. irod. tört.* VI k. 41—42. l.

mellett rég elfeledte a hálátlan közönség és az irodalom Székelyt, őszinte hálával vallotta be barátainak, hogy mily sokat köszön Székelynek, mert nélküle később, vagy talán soha sem írta volna Zalán futását, avagy mindenestre máskép.¹

A mit maga Vörösmarty mond s legjelesebb életírója ismét, annak fontosságát méltányolni kell az irodalomtörténetnek is. Ennek következtében, habár a *Székely művének ma csupán történeti értéke és jelentősége van, mégis mindig becsüléssel kell róla szólnunk, valahányszor a Vörösmarty tüneményes költői erejét bámuljuk, valahányszor rágondolunk, hogy a nemzeti mythos megpendítése nyomán igazi nemzeti epikánk támadt.*

Székely a kezdeményező, az úttörő. Méltán megérdemli az utódok dícsérő elismerését.

II.

Nemzeti mythologiánk Vörösmartynál.

A Zalán futása annyira összeforrott kora történetével, hogy nem lesz felesleges újra emlékezetbe hozni a hatásokat, melyek létrehozták. Így inkább kiviláglík e mű értéke.

Politikai életünk a múlt század elejére ismét teljesen aláhanyatlott. A cselekvési képességtől megfosztott nemzet utóbb elveszté öntudatát, bizalmát önerejében, jövődjében. Sokan felvetették az eszmét: van-e a magyarságban élni erő, vagy jövőnk Lengyelország sorsa. Több volt a kétkedő, kevesebb a hittel, bizalommal telt hazafi kebel.

Irodalmunk fejlődése szépen haladt előre, de az országos csüggettség nyoma itt is újra meg újra feltűnik. Költőink lassanként a régmúlthoz fordultak tárgyért. Eleinte, hogy elsiras-sák a jelent. Aztán, hogy tette sarkalják. Különösen várta az irodalom minden számottevő munkása a magyar Vergilius föléptét. A hagyomány már meg volt. Csokonai nagy tanulmányokat végzett, hogy kedvelt eszméjét megalkossa, Árpádról epost írjon. Fájdalom: sírba vitte. De a tudomány előbb latin, később magyar nyelven közölte őseinkről való ismeretét, inkább jóhiszemű vélekedéseit s olyan lelkes, tüzes szittya-magyarok,

¹ Gyulai Pál i. m. 53—54. l.

mint Horváth István ismételtén és ismételtén izgatnak, hogy párduczos Árpád népével bevonuljon a magyar költészetbe.

Vörösmarty, mint nevelő s mint megyei tisztviselő mélyen érezte nemzete fájdalmát, jól látta elmaradottságát. Egyed, Teslér és Klivényi barátaival gyakran eserélt eszmét országos és irodalmi dolgok felett. A politikai és irodalmi hatás mellett első szerelmének heve, fiatalos tüze s szenvedélyes fellángolásokkal telített ereje is sarkalta, hogy költői hivatásának áldozva, kielégítse az irodalom szükségét, hogy a múlt ragyogó nagy jeleneinek feltüntetésével lelket öntsön elalélt fájába s tettekre indítsa; hogy szerelme bánatát elsíratva lelki világáról az elborúlást elhárítsa.

Ime Zalán futása keletkezésének indítékai. 1825 augusztusában jelent meg. Országos hatásáról később is esodálkozva szólanak az egykorúak.¹ Maga az irodalomtörténet pedig dicsekedve hirdeti, hogy Zalán futása nagy politikai tett is volt, melynek jótékony erejét egyaránt érzé a kor irodalma, társadalma s politikája. Valóban Zalán futása ébresztő tárogató, riadalmas harezi kürt volt, mely önérzetet, öntudatot keltett a magyarságban.

Ez általános körülmények megérintése után kutatni fogjuk a Zalán futása mythosát, igyekezni fogunk megtalálni a forrásokat, a honnan Vörösmarty merített s megjelölni, hogy van-e nála magyar mythologyia s ha van milyen az? Végre törekedni fogunk Vörösmarty alkotását megértve, a haladást Székely Sándorral szemben feltüntetni.

a) Vörösmarty mythologyiaja.

Vörösmarty a esodás elemet eposa tárgyával szerves összefüggésbe nem hozta. Nincs eposának egyetlen helye, mely Árpád s népe küzdelmét az isteni akarat megnyilatkozásának mondaná, mint a hogy ez más eposokban történik. Zrinyi az isteni akarat bajvívója, ezélja az egyetemes eszme diadalra emelése s ezt ő maga hallja s tudja isteni szózatból. Debre-

¹ Erdélyi János, Kemény Zsigm., Szász K. és Gyulai mind kiemelik tüneményes hatását.

czeninél¹ szintén valódi eposi hős Árpád: az igaz ügy védelme (Ungó sorsának felkarolása) bizton eljuttatja az új hazába. Zalánban ilyen égi küldetés expressis verbis adva nincs. De Árpád s népe jól tudják, hogy Hadúr megsegíti őket az új haza megszerzésében. Árpád lelkét egészen eltölti ezélja: népének új hazát szerezni. Ám a költő elfeledte Hadúr ajkával is hirdetni az eszmét. Igaz, hogy honfoglalásunkról még ma se, akkor még kevésbé esett szó, hogy a pogány isten és pedig egy hatalmas nemzeti isten pártfogása, megsegítő ereje oda gondolva, oda értve ne legyen. Úgy akarta a magyarok istene! vagy: Segített a magyarok istene! — szinte természetes reflexiók. Csakhogy ez mentségnek sem elegendő.

Mint hogy a csodásság a priori laza összefüggésben áll az epos tárgyával, nem feltűnő, hogy alkalmazása a cselekvény egész menetében nem sikerült. Zalánban jelenetekké zsugorodik össze az, a minek középpontnak kellett volna lennie. A conceptio az alapgondolat, a tárgy felfogása nem sikerült s ennek következtében az istenvilág ki van felejtve az epikai gépezetből. Buda halálában is így van. Csakhogy Arany tárgyát drámailag építi fel s a két testvér jellemének elütő vonásaira rakja a bonyodalom további terhét. Zalán futásának a tárgya ellenben ismétlése a krónikáknak, ha nincs mythosszal epikai magaslatra emelve. S valóban ha kihagyjuk azokat a részeket, a melyekben Vörösmarty csodásságot alkalmaz, alig-alig csökken aesthetikai

¹ Őseink bejöttét tárgyaló eposainkból egy egységes nagy epost így lehetne összefűzni avagy újra költeni. Alapúl kellene venni a Debreczeni felfogását, hogy Árpád hontalanul bolyong addig, míg az igaz ügy megvédésében maga s népe az életréhiatottságának jelét nem adja. Akkor elnyeri Attila örökét s Pannoniában új hont talál. Most jönne, természetesen mutatis mutandis a Horvát eposa a IV. énekig, a hová kellő változtatással be lehetne olvasztani Debreczeni Kióvi csatáját. Azután folytatva a Horvát költeményét, epizodúl be lehetne énekelni a Székely költeményét, mint olyan eseményt, a mely immár ajkról-ajkra terjedve közkincesé vált. Utolsó éneknek betetőzésül adni lehetne a Zalán anyagát. S az epikai érdeket így fokról-fokra erősítve lehetne az eszmét teljessé tenni, hogy Árpád s népe életképességének bizonyosságát adta s elfoglalhatja az új hazát, a hol a székelységgel egy nemzethe olvad össze. Terv és eszme, de kidolgozásra alkalmasnak mutatkozik. Ám hol vagyon, ki ajakát merész hadi dalnak eressze?

élvezetünk; a költemény szépségéből alig veszít s a totalitas hiányának érzete erősebben nem fog jelentkezni.

Ezt a kis aestheticai kitérőt azért tettük, hogy rámutassunk arra, hogy Vörösmarty mythológiája tulajdonképpen nagyon szűkkörű, szegényes.

Mert mi is a Vörösmarty mythológiája?

Egy a dualismusban kicsúcsosodó istenvilág. Ennek a dualismusnak képviselője egyrészt Hadúr a jó, másrészt Ármány, a gonosz isten.

Ki Hadúr?

Az emberek alkotója, erősebb minden lénynél. Ha akarja, megrendül a föld kerekége, új források fakadnak, a tengerek kiszáradnak, a sziklák meginognak, a hegyek elsüllyednek. Keze nyugszik az embereken s a villámon. Hatalma tehát egyetemes, kiterjed az emberre s természetre egyaránt. Mindent tehet. Különbön ő az emberölő hadak, a véres hadak s általán a hadak istene. Iszonyító termete befogja a nagy eget s ha Alpárnál megáll, karja a Tátráig ér. Ő a rohanó magyarok istene; vérengző s haragos szájával rivadozva kiáltoz; ordító zivatart küld s haragos, ha az elesett harcosokat nem hantolják el.

Hozzá imádkozik a táltos Ete; titkos imát mond neki Árpád. Meg is menti villogó kardjával Etét és Hábert. Ármányt leveri, mert nem tűrheti s megalázza: harczban legyőzi, hogy Árpádnak diadalt nyerni segítsen. Pusztá megjelenése elveszi a Rém erejét. Engedelmeskedik neki Álom, ki parancsára enyhíti az ember fájaldalmát s a Nemtő. Tán ő a szelek atyja is.

Szekere a nap vagy a Gönezöl; fényhajléka az égben van. Tiszteletérc áldozatot rendeznek, mely lehet ital- vagy állati áldozat. Isteni erejének létezését csak a magyarság tudja és ismeri.¹

A dualismus ellentétes istene Ármány, kit Vörösmarty Rémnek is nevez. Egyébiránt Rém néha Ármány, máskor különálló istenség. Az ide vonatkozó helyek szigorú egybevetése arról tanúskodik, hogy csak a név más, a lényeg azonos. Rém tulajdonképpen Ármánynak a neve s elő is fordul ezzel a jelzővel: rémisten Ármány.

¹ Csodásság a Zalán pártján egyáltalán nincs.

Ármány a gonosznak az istene, a Volgán túl levő hegyek közt lakik s most onnan a magyarok megrontására kikelve a Mátrán üt tanyát. A magyarokat igyekszik törbe csalni. Mérgeben dúl-fúl, hörög, hunyorít, ördögít csipkedi, szemei iszonyatosak, haja vörös, denevér szárnyakon repül. Szívtelen, megjelenése tagokat emésztő rémületet okoz s felriasztja a lélek nyugalmit. Megjelenik egyéneknek (Etének majd Laborezánnak), de az egész nép szemelättára is. Járása iszonyú zajjal történik. Vért, emberéletet kíván áldozatul, olyan emberét, ki leginkább vár s vágyódik boldog időkre. Ellensége a magyaroknak, vesztükre tör. Ördögít tótokká változtatva támad, majd maga is rajtaüt a magyarokra. Vele van óriás képében a megnehezült Átok, a sáppadt Félelem s az iszonyú Zúrzavar. Ember diadalt nem vehet rajta, de a Hadúrnak mondott ima megtöri erejét. Érzi Hadúr fensőbbiségét, de elszántan kel vele ököltre. Vége: megtörés, megaláztatás s diadala Hadúrnak, a magyaroknak, kiknek pedig kiirtását forgatta elméjében.

Több isteni hatalmasság tulajdonképen nem szerepel. Kifejezések, nevek vannak, de határozott alakok nincsenek.

Ármány kísérői Átok, Félelem és Zúrzavar. Az ide vonatkozó hely, illetőleg e hatalmasságok szerepének taglalásából világosan kitűnik, hogy Átok, Félelem, Zúrzavar tisztán metaforikus kifejezései azoknak a hatásoknak, melyeket Ármány kelt a gyöngé emberben. S metaforicus voltuk mellett bizonyít még az is, hogy csupán egyszer jönnek elő Ármány kíséretében. Sehol más helyen a költő róluk említést nem tesz. Világos tehát, hogy tisztán fogalmi megszemélyesítések. Az ördögök is ilyen metaforicus értelemben szerepelnek s öltöznek tótnak.

Szintén metaphora Álom. Ennek gondoskodása s megjelenése édessé teszi a perezet s feledteti a megriadt képzelet kusza képeit. Testvére az Éjjel, ki a Gönczölön megy szülötte a délszaki tündér után, kit Hajna isten-úrnak nevez. Egyébként Éjjel és Hajnal azonos szellemek, fogalmak, mert a délszaki tündér másutt a Hajnal gyermeke.

Tündér-lény Nemtő is, ki gyerekkorában együtt játszott Hajnával s az a délszaki tündér, kinek örökkévalósága szerel-

mén fordul meg. Délvidéken lakik, tündérvárban. Hadúr szavára szétoszlik a híg levegőbe. Szerepében határozott vonásokat meg nem különböztethetünk az égő szerelmen kívül s valóban nem is egyéb az, mint a költő heves epekedő s reménytelen-ségben senyvedő szerelme.

Valami félelmetes fogalom a sárkány is, mert már a sárkány-taraj alakra készült sisak is ijeszt.

Előforduló csodás elemek még az említetteken kívül: a tündér bűvös sípja s a Lehel kürtje; szarvasünnévé vált nő, ki azonban beszélni tud, sőt jósol is. A papot táltosnak hívják; ez beszél Hadúrhoz, beszél Ármánynyal, vezeti az áldozatot s kinyilvánítja Hadúr s Ármány akaratát, jövendőt mond.

A túlvilágon Álmos és Attila vigadozva parancsolnak, ki lemond a földön a gyönyörökről, ott százszorozva érzi. A halott boldog; a lelkeket száguldó paripák viszik Hadúrhoz s ott dicsőség s fény környezi őket. Egyebekben a túlvilág negatívja a földi életnek. Csak nem és nem örökké, jegyzi meg Erdélyi János; hová lesz az emberiség, ha még a költészetben sem találja fel vigasztalóját?

Ezekből az elemekből kerül ki a Vörösmarty mythológiája.¹ Ha ezt a mythológiát önmagában nézzük s eltekintünk az epos cselekvényével való viszonyától, akkor is szegényes. Igazi istenség kettő van; a csodátság zömét tündérek, szellemek teszik s e tekintetben mythológiája keleties. S nem is azért szegényes, mert kevés az isten, a mythosi alak, hanem azért, mert ezek az alakok igazán szétoszló ködképek, alakatlan alakok. Az a legfőbb hibája, hogy nincs ez alakoknak mythosuk. Vörösmarty egész istenvilága nem gyökerezik mélyen az emberek szívében. Azt nem kívánhatni, hogy hősei a pius Aeneas benyomását keltsék, de azt igen, hogy a vallás szükségének érzete eleven legyen s az isteni hatalmak ne csak pusztán a machinatio következtében ugorjanak elő, de élő hatalmas erő gyanánt uralják a

¹ Megemlítjük, hogy Vörösmarty a Tündérvölgyben korlát nélkül csapongó képzeletével kelet buja világába ringat, hol ég és föld, ember és a szellemek egybeolvadnak. A Romban Rom és Véd istenek harca van allegorizálva. A győztes Rom. Ugyanaz az eszme, a dualismus bonyodalma ez, mely Zalánban a jó diadalával végződik.

világot. Vörösmartynál az emberi tettek rugója alapján véve az önelhatározás s így ismételjük, tárgya ez istenvilág nélkül is ugyanaz marad. Vörösmarty nagyon is hajlandó a laza egybekapcsolásra, úgy hogy a Zalán futása főleg katonai mű; főérdek a had, főfigyelem a katonákra esik, tegyük hozzá, a nyers emberre.¹ Nem valamely pozitív vallásról van szó, hanem egy költői mythológiáról, a Vörösmarty szellemének röptéről.

Vörösmarty istenei nem fenségesek. Hadúr a harez istene, a harez az ő eleme. Hát békében nincs hatalma, békében nem isten? Mert még utalás sincs arra, hogy hatalma a békében is érvényesül. Sőt a békét éppen nem szereti. Ármány legyőzése után letűnik, még hálaáldozatot sem nyer. Jellemének egyoldalúságában rejlik gyöngesége. De abban is, hogy megrajzolása túlságos anthropomorphismussal történik. Még a szeretetében elfogúlt Toldy is megjegyzi, hogy Hadúrt némely tulajdonsága levonja² az isteni köréből. Testén tagok, fegyverek, kalpag s kaczagány van, mint az emberén. S van ellensége, kire ember módján boszús. S ezzel az ellenséggel szemünk előtt dulakodik, bírkózik. Ennek következtében közte s az ember között való távolság elenyésző csekélyre olvad le. Pedig akármelyik hit istenének fenséges volta nagyon is függ attól a távolságtól, mely az embertől elválasztja. Ha valahol igaz, ide nagyon is talál Burke gondolata, hogy a fenségesnek a homály lényeges eleme. Sokkal fenségesebb volna Hadúr, ha a költő testileg kissé homályban hagyja.

Ellenben homályos ott, a hol nagyon is határozott színezést keresnénk. A dualisticus felfogás alapján Hadúr a jónak az istene, képviselője. De a költő ezt az eszmét ki nem fejti. Mélyen fekvő erkölcsi, történelmi alapja a két istenség harcának a költeményben nem található. Hadúr mintha csupán azért vonult volna fel, hogy Ármányt, ki az embereket rémítgeti, megtörje. Tehát Hadúr a bátorság kútforrása. De a bátorság nem eléggé nagy egyetemes eszme s a bátorság magában még nem az a jó, a mit a parsz mythes Ormuzdban képzel s a miből a dualismus általán fakad.

¹ Erdélyi J.: Pályák és pálmák. 239—41 l.

² Aesth. levelek Vörösmarty epikai munkáiról. 69 l.

Sokkal sikerültebb a rossz eszméjének alakba öntése, Ármány megrajzolása. Alapvonása, hogy pusztá megjelenése felkorbácsolja a lélek nyugalmát, megdöbbenítő félelmet kelt. Miért? A romlás, a gonoszság az ő eleme. Megrajzolása szintén erős anthropomorphismus eredménye, de itt a költő eljárása stilszerűbb. Valamennyi világnézetben arra a végeredményre jutunk, hogy a rossz az embertől származik, hogy maga az ember a rossz. A mi gyöngéje Hadúrnak, erőssége Ármánynak. Physiologiailag is közel hozza hozzánk a költő.

De Ármány mint az abszolút rossz istene szintén kisszerű. Hadúrhoz való viszonya, isteni szerepének alapja, végső czélja ki nem fejthető a költeményből s boszújának indoka még szóhüvelyezéssel sem állapítható meg. Ennek következtében Hadúr és Ármány küzdelme felfogható nagyon fontosnak, egyetemes hatásúnak, a hogy a költő agya tényleg kigondolta. De felfogható egy alkalomadtán előbukkanó mérközésnek, egyszerű jelenetek sorának.

Jeleneteknek fogható fel Hadúr és Ármány küzdelme annál is inkább, mert nincs kifejtve, hogy Hadúr azért segíti Árpádot, mert jó ember, vagy Ármány azért tör vesztükre a magyaroknak, mert elkövettek valami vétséget. Szóval, ezek az istenségek nem tartják számon az emberek magaviseletét, tetteik felett ítéletet nem mondanak, sem addig, míg e földön élnek, sem e földi élet után. Mert a halál utáni életet Vörösmarthy egyáltalán nem rajzolja, legfőlebb néhány kifejezéssel a földi élet negativumának jelzi. De egységes, határozott képét nem adja. A jónak nincs jutalma, a gonosz nem bűnhődik. Hadúr képe azért oly rideg és bús előttünk, — mondja Toldy — hogy választott és szentesült lelkektől körül nem látjuk véve, azért nem gerjeszt bennünk hozzásimuló bizodalmat, mert bírói pálczát nem látunk kezében.¹ Oly eposznak, mely nemzeti és országos tetteket fest, a nemzeti karakter minden oldalait ki kell meríteni. Az áldozatokban a kezdet erre nézve megvagyon.

Szigororúan, de teljes igazsággal állapítja meg Erdélyi János² a végső eredményt, mikor azt mondja, hogy őseink val-

¹ I. m. 79—80 l.

² I. m. 240 l.

lása vagy e körüli meggyőződése, fogalma, nézete annyira kifejtették a költeményből, hogy ha minden egyéb jó volna is, ennek hiánya elegendő Zalán futásának másod rangba sülyesztésére.

Miért nincs a Zalán futásában kifejtett mythologia? Gondolom, a magyarázat két körülményt említhet.

Külső oka bizonynyal az, hogy a költő oly nyomon jár, a hol a tudomány sem segíthette; neki a kezdet nehézségeivel kellett küzködnie ez új világ megalkotásában. S nehézséggel sikeresen megbirkózni még egy tisztán objektív, tárgyilagos nyugodt költői tehetségnek is számottevő feladat. Már pedig Vörösmarthy egyáltalán nem objektív lélek s ebben a korban, a mikor a Zalán futása keletkezett, épen nem. Epekedő szerelme istentől kapott gazdag lyrai tehetségét heves lázba hozta. Épen fájdalommal akart könnyíteni. És ez a második ok. Hogy tudott volna ilyen körülmények között olyan nyugodt lelki állapotot magára erőszakolni, a melyikben aztán *contemplatio* vagy *speculativ* okoskodás segítségével alkosson erkölcsi világregndet, mythologiát — a képzeletből? Felvert lelke, nyugtalan képzelete ragadta a költőt, ki különben is lyrikusnak született. Hogyan nyerjen időt az áttekintésre, a visszagondolásra s az okoskodásra, mikor az egyszer szárnyára eresztett képzelete soha ki nem fogyott az újabb és újabb csillogó képek előteremtésében? S a mit képzelete megérint, arra nyomban ráárad nyelvének buja gazdagsága s fénye. Valóban úgy érezzük, hogy a költő lelke sehol az egész költemény menetében elnyugodni nem tud, hanem örökös lázzal, hevességgel lüktet.

A költő heves, lázas lyrai erejének gazdagsága teszi gyönyörködtetővé a tündérek világát. Ennek a világnak a megalkotásában képzelő ereje korlát nélkül csaponghatott szabadon. Nem kelle valamely *mythos* elveire, feszes szabályaira gondolnia, hanem szíve dobogásának hangját kibeszélhette, érzését szavakba foglalhatta, úgy, a mint akarta, a mint kedvesének képe vagy a maga érzelme költői erején uralkodott. Mind Toldy, mind Erdélyi, mind Kemény Zsigmond esodálattal szólnak a Nemtő s a délszaki tündér költőiségéről, megható szerepéről. Egyazon lány, Hajna sorsa hozza őket a földre. Földre szállt,

hogy boldog lehessen, a délszaki tündér, de Hajna szíve csak Etéjé után sovárog; a tündér pedig vétkéért szétoszlik a híg levegőbe, megsemmisül. Nemtő meg ártatlan gondoskodással védi, óvja Hajnát. Mennyi gyöngéd érzés, minő megkapó hevület jellemzi e két alakot! Vörösmartynak sok pompázó lyrai költeménye van, a melyek nem csupán a magyar irodalomnak gyöngyei, de számottevő alkotások a világirodalomban: ám lyrai természetének belső világára a legigazabbb sugárt e két tündér története veti.

Zaklatott heves képzelete alkotja meg a daemonologiat, melynek gazdagságát különösen Kemény Zsigmond emeli ki. Félelem, Átok, Zűrzarvar rémes alakjai könnyen merültek fel a költő képzeletében akkor, mikor maga egyénileg szenvedett e képzetek súlya alatt. Semmi sem természetesebb, mint a költő azon eljárása, hogy ezeket a kusza lelki képeket alakba öntve mythologiai elemeknek használja fel.

De e fejtegetésekkel feladatunk azon részéhez jutottunk, a mely Vörösmarthy mythológiájának forrásairól szól. Mielőtt erre áttérnénk, ismételnünk kell, hogy mint az egész istenvilág nincs szoros összefüggésben az epos tárgyával, úgy a tündérvilág, a daemonok országa sem függ össze a főistenek szerepével s nincs kidolgozva, kifejtve valamely határozott alapelv szempontjából. Olyan homályos, szakadozott, töredékes, szertefolyó képek ezek, mint mai festőink egy részének a művei, a melyeknek célja, tárgya, gondolata elménk előtt csupán ködlik.

KRISTÓF GYÖRGY.

Az Erdélyi Muzeum-Egylet közgyűlése.

Az E. M. E. márcz. 20-án d. e. 9-től d. u. 1/22 óráig tartotta meg évi közgyűlését az egyetem dísztermében, gróf Esterházy Kálmán elnöke alatt, a régi és legújabban bejelentett tagok élénk érdeklődése mellett.

1. *Gróf Esterházy Kálmán* elnöki megnyitójában visszapillantást tesz az egylet közel félszázados fejlődésére s a nehéz viszonyok között is sok örvendetest és biztatót lát a jövőre.

2. *Dr. Szádeczky Lajos* titkár olvasta fel az igazgató válaszmány 1903-iki működéséről szóló jelentését, a mint következik:

Az E. M. E. keletkezése óta 44-ik esztendejét töltötte be a múlt évvel.

Ez az év is, mint az előbbi évek, egyrészt a fokozott tevékenységnek, másrészt a teljesületlen reménységnek esztendeje volt.

Múlt évi jelentésünkben már jeleztük, hogy minő lépéseket tettünk arra nézve, hogy az egyesület magas hivatásához és terjedelmes munkaköréhez megkívántató, saját erőnket meghaladó anyagi eszközöket államsegély nyerése által pótolassuk ki s hogy az állami költségvetésbe a múlt évre felvétellett 15.000 korona. Erre jóhiszeműleg számítottunk is, de az áldatlan politikai helyzet miatt a költségvetés a múlt évre csak a folyó évben szavaztatván meg, a kilátásba helyezett államsegélyt nemcsak hogy meg nem kaphattuk, de az most már 1903-ra töröltetett is. Megkísértjük még megmenteni, de arra a múlt évre számítanunk már nem lehet. S így előállott annak a szüksége, hogy igényeinket a lehetőség korlátai közé szorítsuk.

Az egyesület tevékenységét azonban, ha az anyagi akadályok korlátozták is, nem bénították meg annyira, hogy örvendetes gyarapodásokról ne számolhatnánk be.

A Múzeum gyűjteményei, mint azt a táraik igazgatói jelentéseiből látni fogjuk, tetemesen gyarapodtak.

Az állattár az egyesülettől nyert 6000 koronás kölcsönből megvett egy 10.000 darabból álló erdélyi gyűjteményt, a Clement-félt.

A régiségtár (szintén kölesön útján ugyan) megszerzett egy nagybecsű erdélyi régiség-gyűjteményt: Resch Adolf brassai aranyművestől.

A könyvtár főképp a kir. ügyészségek köteles példányaiból tetemesen gyarapodott. A levéltár egyes főurak levéltáraiból s Kolozs-megye levéltára kiselejtezett anyagából nagymérvű adományokkal gazdagodott. Névleg gróf Bánffy György v. b. t. t. főlovászmester úr ő exciája az E. M. E. gondozására bízta nagybecsű terjedelmes levéltárát; br. Apor Gáborné, Pálffy Fidél grófnő átengedte br. Apor Péter leveleit és kézíratait; br. Kemény Pál úr könyvtárát és levéltárát; gróf Lázár Mórné a Lázár-család megyesfalvi levéltárát. A múlt év folyamán nyertük meg a belügyminiszterium engedélyét arra is, hogy a kolozsvári nemzeti színház régi levél- és kézírattára az E. M. E.-nek átadassék. Mindezek nagyobb anyagi áldozatok nélkül igen jelentékeny gyarapodások.

Az ásványtár dotatiója keretében tett beszerzések és cserepéldányok által növekedett.

A növénytár a növényrendszertani új tanszék szervezése következtében ketté osztatott s a virágos növények herbariuma a törzsgyűjteménytől külön választatván, új igazgatás alá került.

A gyűjtemények gyarapodása tekintetében tehát a múlt esztendő örvendetes eredményekkel dicsekedhet.

Az egyesület működésének másik ága: a tudományos és irodalmi munkálkodás is serényen folyt a szakosztályok keretében, mint azt az egyesület kiadványai igazolják.

Az egyesület kifelé való hatásának és a magyar kulturális életben jelentékeny szerepének megnyilvánulása volt az a tevékenység, melylyel a nyár folyamán a magyar orvosok és természetvizsgálók Kolozsvárt tartott vándorgyűlését előkészítette, mely alkalommal Emlékkönyvet is adtunk ki, mely az E. M. E. múltját, jelenét és hivatását ismertette.

Részt vettünk a kassai Rákóczi-ereklje kiállításon, a kurucz-korszaknak múzeumunkban őrzött tárgyaival, melyek közül Rákóczi-bölcsője a budapesti egyetem ifjúság aranyozott ezüst palmaágával küldetett vissza.

A múlt év folyamán (a közgyűlésre) kiadtuk nyomtatásban névkönyvünket, mely szerint egyesületünknek volt tiszteletbeli tagja 6, külföldi levelező tagja 5, igazgató tagja 168, alapító tagja 411, részvényes tagja 81, szakosztályi tagja: a bölcsélet- nyelv- és történettudományiban 301, az orvostermészettudományiban 258. Az összes tagok száma tehát több mint 1300 és a csereviszonyban álló társulatok.

Az egyesület választmánya a múlt év folyamán tartott tíz havi rendes ülést és egy közgyűlést, melyeken 210 választmányi és 21

közgyűlési jegyzőkönyvi pontba foglalt ügyet végzett, illetőleg határozatot hozott. A végrehajtásról tanuskodik a levéltár 255 ügydarabja s az iktatókönyv ugyanannyi bejegyzése.

Az egyesületnek tagjai száma a múlt év folyamán (közgyűléstől a jelen közgyűlésig) szaporodott 2 igazgatósági, 3 alapító és 75 részvényes taggal.

Személyváltás az egyesület tisztikarában amilyen történt, hogy a növénytár egy része új igazgatót nyert Borbás Vincze egyet. tanár személyében.

Még egy személyváltás végleges elintézése a közgyűlés napirendjére van kitűzve.

Az egyesület titkára ugyanis, ki az 1898-iki közgyűlésen választott titkárrá s azóta hat éven keresztül töltötte be e hivatalt, a múlt év utolsó ig. vál. ülésén nagymérvű elfoglaltsága és irodalmi kötelezettségei miatt felmentetését kérte hivatalától és helyettesítését a közgyűlésig is. Az igazgató válaszmány nem tartván illetékesnek magát a közgyűléstől nyert hivatalról való lemondás elfogadására, felkérte a titkárt hivatalának a közgyűlésig folytatására. A közgyűlés feladata lesz immár a titkári hivatal betöltése.

Ezekben adunk számot a válaszmány múlt évi működéséről, melyet részletesebben ismertetni a táruk igazgatóinak, az azokról szóló jelentéseknek s a szakosztályoknak lesz feladata.

A Kolozsvárt, 1904. márcz. 6-án tartott ig. vál. ülésből.

3. Kovács *Ede* ellenőr olvasta fel a számvizsgáló bizottság jelentését a m. é. zárószámadról és a pénztár állásáról, mely szerint az E. M. E.

1903. évi összes bevétele..... 35,074 k. 49 f.

1903. évi összes kiadásai..... 49,990 k. 62 f.

s így a túlkiadás..... 14,916 k. 13 f.

Az alaptökről és egyes alapokról vezetett számlák egyenlegei 1903. decz. 31-én a következők voltak:

	Értékpapírok.	Készpénz.	Összesen.
1. Országház alap	66,300 k. +	2,371 k. 86 f. =	68,671 k. 86 f.
2. Alaptőke	458,600 k. +	9,737 k. 93 f. =	468,337 k. 93 f.
3. Aranyalap	18,400 k. +	21,127 k. 04 f. =	39,527 k. 04 f.
4. Haynald-alap	—	—	—
5. Természethist. díjalap	2,400 k. +	7,114 k. 85 f. =	9,514 k. 85 f.
6. Forgótőke alap		3,926 k. 65 f. =	3,926 k. 65 f.
7. Kovács S. pályadíj-alap		2,498 k. 00 f. =	2,498 k. 00 f.
Összesen	545,700 k. +	46,776 k. 33 f. =	592,476 k. 33 f.

Megjegyeztetik, hogy az 1903. évi hiány (14,916 k. 13 f.) ideiglenesen az aranyalapról fedeztetett. E szerint tehát az aranyalap készpénze nem 21,127 k. 04 fillérnek, hanem 14,916 k. 13 fillérrel kevesebbnek, vagyis csak 6,210 k. 91 fillér összegnek felel meg.

A jelentés alapján a pénztárnoknak a felmentvény megadatott.

Következett a táruk igazgatóinak és a számvizsgáló bizottságoknak jelentései és pedig:

4. *Dr. Erdélyi Pál* (alább közölt) jelentése a könyvtárról;
5. *Dr. Apáthy* Istváné az állattárról;
6. *Dr. Lőte* József és dr. Hoor Károly jelentése az állattár megvizsgálásáról;
7. *Dr. Szádeczky* Gyuláé az ásványtárról;
8. *Dr. Nyiredi* Géza és dr. *Klug* Lipót jelentése az ásványtár megvizsgálásáról;
9. *Dr. Richter* Aladáré a növénytár egy részéről;
10. *Dr. Borbás* Vinczéé a növénytár más részéről;
11. *Dr. Fabinyi* Rudolf és dr. *Buday* Kálmán jelentése a növénytár megvizsgálásáról;
12. *Dr. Posta* Béla alább közölt jelentése a régiségtárról;
13. *Dr. Török* István és *Kovács* Ede jelentése a régiségtár megvizsgálásáról;
14. *Dr. Pisztori* Móré a könyvtárról.
15. A szakosztályok működéséről dr. *Jakabházi* Zsigmond és dr. *Szádeczky* Lajos titkárok tettek jelentést.
16. *Dr. Békésy* Károly pénztárnok terjesztette elő a választmány javaslatát a f. é. költségvetés megállapítására nézve, mely a pénztárnok és Szabó Dénes különvéleménye ellenében (mely a szakosztályoknál 30%, a táruk dologi kiadásainál 10% levonást hozott javaslatba) a következőkép állapított meg:

B e v é t e l:

	Korona	fillér.
Értékpapírok kamatai	17224	—
Jelzálogkölcsonök kamatai	1680	—
Tagsági díjak	600	—
Az országházalap egy évi kamata	2760	—
Az alaptőke készpénzének kamata	250	—
Állami járulék	10000	—
Összes bevétel	32514	—

K i a d á s :

		Korona	fillér.
1903. évi túlkiadás		14916	13
A szakosztályoknak	{ Az orv.-term.-tud. szakosztálynak	4400	—
	{ A böles-, nyelv.-tud. „	4000	—
		8400	—
A t á r a k n a k	{ A könyvtárnak dologi kiadásokra	4000	—
	{ „ személyi „	4180	—
	{ A régiségtárnak dologi „	1800	—
	{ „ személyi „	1500	—
	{ Az Esterházy-alap kamatai	400	—
	{ Az ásványtárnak dologi kiadásokra	1800	—
	{ „ személyi „	1500	—
	{ Az állattárnak dologi „	1800	—
	{ „ személyi „	2000	—
	{ A növénytárnak dologi „	1800	—
	{ „ személyi „	1500	—
		22280	—
Központi igazgatás	{ A titkárnak	800	—
	{ A pénztárnoknak	1000	—
	{ Igazgatás	300	—
		2100	—
Rendkívüliekre		800	—
László J. kegydíja		820	—
Torma Zsófia műveinek kiadására		500	—
Forgó tőkére		1000	—
Kamatvesztés		600	—
	Összesen	51416	13
	Bevétel	32514	—
	Hiány	18902	13

17. Következett *Szádeczky* Lajos lemondása a titkári hivatalról. A titkári hivatal miként betöltéséről hosszabb eszmecsere fejlődött ki; többen felszólították a lemondó titkárt hivatalának a készülőben lévő alapszabály módosításáig leendő tovább vitelére. Ő azonban ragaszkodván lemondásához: a közgyűlés neki hat évi működéséért köszönetet szavazott s a választást elhatározta.

A szavazó czédulák beadatván és összeszámíttatván, a tervezett új alapszabályok életbeléptetéséig titkárrá választatott *Imre Sándor*.

18. A szabály szerint kilépő 4 vál. tag közfelkiáltással 3 évre ismét megválasztatott, u. m. br. *Mannsberg* Sándor, dr. *Purjesz* Zsigmond dr. *Schilling* Lajos és gróf *Wass* Béla.

Ezzel a közgyűlés véget ért.

Mellékletek.

I. Jelentés a könyvtárról.

Tisztelt Közgyűlés!

Az elmúlt év eredményeiről beszámolandó, két jelenségről kell bővebb szóval megemlékezni. Az első az, hogy az 1903. évre benyújtott állami költségvetési javaslat a reménységnek rózsaszínű felhőit hiában vonatta föl a mi egünkre is, mint az egész egylet egére. A másik az, hogy a könyvtár munkája a megelőző év eredményeihez képest is, jelentékeny haladást mutat. Amaz a maga ridegségével figyelmeztetett arra, hogy a reménység vonzó képeit hiába is rajzolgattuk magunk elé; emez meggyőzött arról, hogy a könyvtár kifelé való hatásában is mindjobban teret foglal. Amaz lesorvasztotta ambícióinkat, emez felajzotta törekvéseinket. Ha tehát a végső számadást lezárjuk, a múlt évi mérleg úgy alakul, hogy a mit veszteségül róttunk fel, mikor arról értesültünk, hogy az állami segély 1903-ra elmarad, statisztikánkban mélyebb nyomot nem hagyott, mert a társadalom szinte kivételes buzgósággal támogatott minket, hogy vigasztalódást találjunk abban, a mit megnyertünk, azért, a mit elvesztettünk.

Látni való, hogy a reménység, melyet könyvtárunknak jövődjéhez fűztünk, játszik ugyan velünk, de el nem hagyhat bennünket. Ime, ennek az évnek eredménye, pedig mekkorát csalódtunk az állami segély elmaradásában, végső kimutatásunk szerint, fölülmúlja az előző évekéit; oda bízunk, a hova nem kellett volna és onnan nyertünk segítséget és nagy értékű támogatást és igen becses gyarapodást, a honnan nem is gondoltuk. A társadalom fölsimerte és pártolásába vette intézelünknek közművelődési jelentőségét. Észrevette, hogy a könyvtár más, mint bizonyos könyveknek és egyéb dolgoknak holt anyaga és gyűjtőhelye, hogy a könyvtár él és hogy élni kíván, hogy a mit mi teszünk, nem magunkért tesszük, hanem a műveltségért, a tudományért, a közönségért és a mit legelőbb kellett volna említenem: magyar hazánk és nyelvünk, nemzeti múltunk és jövődjünk dicsőségeért. A könyvtárat odakiint megszokták olvasó és kimerítő lexikonnak tekinteni, az amerikaiak a legnépszerűbb egyetemet látják benne, az angolok a műveltségnek általános szükségletét, a németek a haladásnak biztosítóját és a művelődési egységbe foglaló politikájuknak egyik eszközét a könyvtárakban látják és tudják. Az a tudat, hogy a keleti németiség könyvtárilag és tudományos közösségben van a nyugati hódolt terület-

tel s a birodalom centrumával kapcsolódik, szinte politikai eszmévé és eszközzé izmosult. Nekünk magyaroknak még számosabb okunk van arra, hogy közművelődési intézményeinkben a nemzeti életnek legmegbízhatóbb eszközeit és a magyar és hegemon műveltségnek igaz fókuszait tekintsük. A mi könyvtárunk itt, a keleti végeken, telve van történeti argumentummal és művelődési dokumentummal annak a bizonyítására, hogy itt mindig a magyar faj és fej volt az uralkodó faj és fej, mióta őseink ezt az örökség címén és a fegyver jogán birtokukba vették. Telve van viszont argumentummal annak a bizonyítására, hogy az újkor művelődési küzdelmében is meg akarja helyét tartani a magyar műveltség által. Minden könyvtár és muzeum egy-egy vár, a melyben a nemzeti múlt kultusza él és védekezik, egy-egy műhely, a melyben a nemzeti szellem él és dolgozik. A mit a könyvtár begyűjt és megment, a mit a múltból felkutat és hozzáférhetővé tesz, mindenik adat és emlék, mindenik könyv és írás egy-egy téglája a múltnak, törmeléke az időnek, hirdetője az itt élt és dolgozott magyarságnak s bizonyossága itt a három nemzetet egybekötő hazafiságnak. S minden munka, a mely a könyvtárban történik, egy-egy lépés a haladás felé. Minden törekvés, a mely a könyvtárt támogatja, részvétel a nemzeti művelődés és küzdelem munkájában és minden eredmény, a mely nyomában jár, erősség a jövőre.

A mit az amerikai és az angol tart és hirdet, hogy a könyvtár nagy szerepet játszik a nemzeti művelődés alakulásában, a mit a németiség érez, hogy az egységes könyvtári világ a német egységet is erősíti, mindaz a mi magyar viszonyaink szerint is föltétlenül áll. De van még egy ok, a mi annyi és más okon kívül, a könyvtárak és közművelődési intézetek jelentőségét minálunk kivételesen fontosá teszi.

Közönséges beszéddé lett, hogy a magyar nemzet századokon keresztül csak hadakozott, védelmezte a Nyugatot Kelet ellen és míg a magyar paizsnak biztos védelme alatt a nyugati ember tanult, ipart és művészetet űzött és a magasabb műveltség örömeinek élt, a magyar elmaradt, nem tanult és nem dolgozott. Ez a felfogás éppen olyan hibás, mint a milyen igazságtalan. A mi történetünk megtanít arra, hogy igen sok szolgálatot tettünk a Nyugatnak, míg felfogtuk a Kelet csapásait, de könyvtáraink és gyűjteményeink meg arra tanítanak meg, hogy mindig dolgoztunk, Európával és a műveltséggel mindig lépést tartottunk, éreztük az idők szellemét és egyben-másban szorosabban is kapcsolódtunk a nyugati világhoz. Eddig, míg csak elméletből alkottunk képet a magyarság műveltségéről a múltban, megjárták az ilyen dolgok, de ma, mikor lépten-nyomon beleütközünk saját múltunk emlékeibe és alkotásaiba, finomabb megkülönböztetésekre is képesítve vagyunk. A tény immár

tény: hogy a mi múltunk telve van a nyugathoz való kapcsolódás vágyával és ezer év óta a mívelt Európa határa Magyarország határával egybeesik. A kérdés már most e kapcsolatot megismerése, megmagyarázása körül alakul ki. Milyen közel voltunk a műveltséghez, mennyire vettünk benne részt, vittük-e mi is előbbre, adtunk-e a nyugatnak mi is valamit, vagy mindig csak vettünk tőle? mind e kérdések a művelődés-történet körébe tartoznak, de gyűjtemények nélkül sehol és soha nem oldhatók meg. Mind e kérdésekben benne van már annak a régi tanításnak a megtagadása és annak az új eredménynek a fölállítása, hogy a magyarság a jövőre azzal szerzett jogot, hogy a múltban ezer éve részese az európai, tehát az uralkodó polgárosultságnak.

Nemzeti jellegű gyűjteménynek tehát kétszeresen kell arra gondolnia, hogy ne csupán hivatalos munkát végezzen, hanem létének titkával a maga közönségét is megismertesse, törekvésével azonosítsa, céljaira fogékonyrá tegye, munkájában társául nézze és tevékenységéből neki jelentékeny részt biztosítson. Ez a törekvés, ez a gondolat öntudatlanul élt azokban, kik a mi muzeumunkat megalapították. Tudták ugyan, hogy mit cselekszenek, de a muzeum megalapítását és az abban rejlő gondolatot a mai viszonyok szerint nem érezhették, nem is értékelhették. Mi utódok nyomukba kívánunk lépni, de most már teljes öntudattal és minden igyekezetünkkel iparkodunk megvalósítani azt az eszmét, a melyet ők intuitívan megéreztek, a melyet mi legjobb meggyőződésünk szerint képviselünk. Hirdetjük a muzeumnak és a könyvtárnak ezt a nemzeti jellegét és föladatát és be akarjuk ültetni e gondolatot az egész magyarság szívébe.

Az elmondottak elméletben való összefoglalása voltak annak, a mit a mi közönségünk az elmúlt év folyamán gyakorlatban megvalósított. Mert évek hosszú sora óta nem történt annyi a társadalom részéről a muzeumi könyvtár érdekében, mint az imént. Mintha valami titok pattant volna ki az emberek szívében, melegség támadt, nyílt eszmeként vált kedvessé az a gondolat, hogy az erdélyi muzeum könyvtárát gyámolítani kell. Ez a gondolat hamarosan nyilvánosságossá lett és mint ható erő, nagy értékű tényekben mutatkozott. Szinte úgy látszik, mintha az egész társadalom részt kívánna magának a könyvtár munkájából. Úgy látszik, mintha visszatérne az alapítás idejének eszményi fölfogása és igazán önzetlen áldozatkészsége. Mintha a társadalom sejtene, hogy mi magunk szegények vagyunk és támogatásra szorúlunk, mintha megérezte volna a mi bánatunkat, hogy a várt segílyt elvesztettük és meg akart volna vigasztalni.

A múlt év elején azzal ringattuk el csalódásunk keserűségét, hogy az állam segítő keze nem hagy el minket. Az év végén azzal

ringatjuk el keserőségünket, hogy az erdélyi társadalom nem hagyott el minket. Ma pedig nyugodtan és örömmel számolunk be arról, hogy a múlt év eredménye meglepő, adatai bizalmat keltők és haladásunk kétségtelenül jelentékeny, noha szegénységünk ma szembe-
szökőbb, mint eddig bármikor volt. Ezt a tételt két szám igazolja, melyet a mellékelt kimutatásból veszek.

Vásárlásból a múlt évben 126 műnek 332 kötetét, illetőleg részét szereztük; ajándékban pedig 3553 műnek 5660 kötetét, illetőleg részét, de csak a nyomtatványok osztályában.

Az egész gyarapodás a nyomtatványok osztályában: 3879 mű 6890 kötetben. Ha most ezek az adatok megszólalnak, elmondják, hogy könyvtárunk kifelé való hatásában az erdélyi társadalom előtt jelentékeny haladást tett. E hatásnak az az igazi mértéke, hogy az egész társadalom hozzájárult a muzeumi könyvtár gyarapításához; főuraink és szegény embereink adománya kerül egymás mellé és hirdeti a nemzeti múlt megbeesülésében és a muzeum megértésében egybeforró magyar szívek megrezdülését.

A könyvtár kéziratok és levéltári osztálya hasonló becses és gazdag adományokkal dicsekszik. Ezek a gyűjtemények is önállósulnak és kezdik megnyerni azt az alakot, a melyet az intézmény megalapításakor tervezői eléjük tűztek: hogy az erdélyi nemesség és magyarság történetének és az erdélyi irodalom és tudományosság múltjának letéteményesei legyenek.

A nagy családok családi levéltárai és gyűjteményei ebben az évben ajándék- és örök letétképpen kerülvén a muzeumi könyvtárba, a régi és bizony feledésbe menő traditio elevenedett meg, de ez a gondolat ma még szélesebb körben is kezd hatni, midőn könyvtárunk egymás után fogadja el és kéri be a kisebb családok leveles ládái és leveles tarisznyáit. Így ebben az évben a benzédi Pap, a malomfalvi Benedek, a tarcsafalvi Pálffy, az albisi Barthos, a szentimrei Balogh nemes székely családok családi leveleit szereztük meg, illetőleg kaptuk ajándékul. A pókai Sárosy kihalt székely főnemes-család íratait három helyről gyűjtöttük egybe, hogy együtt legyen az, a mit a történet együvé rendelt, de a gondatlanság szerteszört. A gróf Bánffy György családi levéltára, mely eddig Kolozsvárt volt őrizetben, a muzeum gondozása alá került; br. Apor Gáborné, nagynevű elődjének, az erdélyi élet klasszikus tollú leírójának, br. Apor Péternek levelezéseit és íratait adta át és a muzeum-alapító Kemény-családnak bárói ágából Kemény Pál báró malomfalvi könyvtárát ajándékul és a levéltárat letétül adta át könyvtárunknak; gr. Lázár Mórné a szárhegyi gr. Lázár-család meggyesfalvi levéltárát helyezte letétbe. Az adományozók sorában Kolozs vármegye közönségét nem azért említem különös hálával, mert a mi gyűjteményeinket igen értékes,

újabbkori anyaggal volt szíves gyarapítani, hanem azért, mert ezzel a tényével példát adott és törvényt statuált, hogy az erdélyi vármegyék és — hozzáteszem — városok mi módon karolhatják fel a muzeumot. Persze egyik nagyon művelt és előkelő helyet elfoglaló székely város, mikor kiselejtezett levéltárának félreteendő anyagát olesó pénzért elvesztegette, még nem vett tudomást Kolozs vármegye közönségének hazafias elhatározásáról. De a muzeum könyvtára intézkedett, hogy ebből az elkótyavetyélt anyagból, a mi megmenthető, megmentessék. A mentés közös erővel ment, mert az illető város a muzeum mozgolódására figyelmessé lett és mi előttünk válogattatta vissza a mit kidobált, mert nem tudta, mit kell kivonni és mit kell benne hagyni a levéltárban és többet fizetett a visszaválogatásáért, mint a mit az egészért kapott. A könyvtár így másodkézből tudott csak válogatni, de még mindig tudott hasznavehető anyagot megmenteni, azt azonban pénzen váltotta magához.

A levéltár anyagának ilyen nagy méretű és nagy értékű gyarapodása új időszak kezdetét jelentheti, a levéltárnak olyan irányú fejlődését, a mely a történeti szerepet játszott családok és nemzetségek levéltáraival egy erdélyi nemzeti levéltár kialakulására vezethet. Könyvtárunkban a régi nagy alapítók és a nagy gyűjtők munkájának eredményeként ennek a levéltárnak igazán becses alapja volt, mely most a tavalyi adományok révén tekintélyessé és annál vonzóbbá is lett. A fejlődés útján megállani nem volna jó, folytonos munkával és fokozatos figyelemmel lesziünk azon, hogy ezt a gondolatot meg is valósítsuk.

A kézirattár gyarapodása a régi évekéhez képest az idén nagyon jelentékeny, de a levéltári és nyomtatványi osztályokéhoz mérve nem túlságos. Itt és ott az anyag bősége mellett annak belső értéke is kiváló. Kézirattárunk régi anyagához viszonyítva új szerzeményeinket, különösebb jelentőségű darabról nem tehetek említést. Inkább a keretek teltek, mint hogy egyes kiváló darabok jöttek volna be.

Már a nyomtatványok anyaga megint igen szép és igen értékes. Régi Magyar Könyvtárunkba 22 művet soroltunk be, közöttük a Turóczy-krónikának brünni kiadását, mely eddig hiányzott és a mely egy levél hián teljesen ép, közelkorú kötésben, a címképpel együtt és széles margós példányban vásárlás útján jutott birtokunkba. Dr. Gergely Sámuel úr adományából egy régi, XVIII. sz. papi könyvtárt kaptunk; Hangay Oktáv úr ajándékából egy egészen új gyűjteményt, mely a pángermán eszme érdekében megindult agitáczióinak és polemiainak szinte teljes anyagát öleli fel. Az adományozó e mozgalomnak magyar részről éles szemű bírálója és törhetetlen hűségű krónikása levén, gyűjteménye a maga nemében teljesnek mondható és e kérdésnek történeti okmány- vagy írártára

gyanánt tekinthető. A Kolozsvári Nemzeti Kaszinó hírlapjainak szép sorozatával, Makray László úr néhai Torma Zsófia könyvtárának maradványával, Szádeczky Lajos úr nagyobb könyvadományával és báró Kemény Pál úr, mint már fentebb említettem, malomfalvi könyvtárának nagyobb és régebbi irodalmi műveket magába foglaló felével ajándékozták meg könyvtárunkat. Ezeket a nagyobb ajándékokat főlemlítve, mellékelte jegyzékünk szerint még számosan gazdagították adományaikkal könyvtárunkat és így lehetővé tették, hogy ez évi működésünket kiválóan gazdag eredménnyel zárhassuk le. Ha a sorban az utolsó helyen említem meg Ajtai K. Albert úr ajándékát, azért teszem, mert ezzel egy késő kötelesség lerovását kapcsolom össze. Erdélynek az utóbbi évtizedekben volt egy kedves krónikása, ki hírlapjaiban és könyveiben azt a feladatot végezte és azt a tradíciót folytatta, a melyre az Erdélyi Muzeum-Egylet alapított: a honismeret terjesztését. K. Papp Miklós a múlt évszázad hetvenes éveiben egymaga többet tett az erdélyi történet forrásainak felkutatására és megnyitására, mint kortársai — szinte azt mondhatnám — együttvéve. K. Papp Miklós gyűjteményei az idén jutottak a könyvtár birtokába Ajtai K. Albert úr áldozatkészségéből. Így az a cél, a melyet szolgált, a törekvés, melyet képviselt, most holta után és saját gyűjteményei által tovább is az ő nevéhez fűzve, méltó örökös kezében éli túl őt és hirdeti rajongó szeretetét és hasznos szolgálatait. S ha már a múltban járunk, említsük meg, hogy a könyvtár régebben nyert, de még be nem kebelezett anyaga is most került beosztásra, a Kemény Sámuel gróf gyászjelentéseiből 20 darab kézíratos gyászlevél és br. Radák Adámné adományából 1731 vegyes nyomtatvány.

Ime, t. közgyűlés, ez a társadalom hozzájárulása. A miénk ezzel szemben nagyon kevés. 126 műnek 332 kötetét, illetőleg részét vásároltuk mi magunk. Azaz ennyi az, a mi tőlünk tellett. Tavalyi jelentésemben bővebben fejtegettem, hogy ez az árva szegénység mit jelent a gyűjtemény életében. Most tehát erre nem térek ki, de a helyett föl kell vetnem a kérdést: haladhat-e könyvtárunk ezen a rögs útön, betölti-e hivatását szegénységének ilyen mezítelen és kendőzhetetlen állapotában? Ezelőtt két évvel kifejtettem, hogy a muzeumi könyvtár tíz év alatt az egyetemi mögött messze elmaradt. Nem a számszerű adatok leptek meg, hanem az a tanulság, a mely ebben a tényben benne van. A két könyvtár két irányban volna fejlesztendő; az egyetemit a nemzetközi tudományosság gyűjtő helyévé kell tenni, a muzeumit a nemzeti tudományosság és múlt fókuszává. De lehet-e ott céltudatos munkásságról szó, a hol a pénzbeli erő hiányzik? Fejleszthetjük-e a muzeumi könyvtárt úgy, hogy az maga nagy feladatát betöltse, ha nincs rá módunk; tudjuk-e a mi jó és áldozatokra kész társadalmunk igényeit méltóan szolgálni, ha

nem viszonzhatjuk azt a figyelmet, azt a támogatást, a melylyel találkoztunk az idén is öntudatos és célunkhoz mért munkássággal? Kérdések s bennök van a felelet is. Itt van az ideje annak, hogy a könyvtár elfoglalja régi helyét az egyesület háztartásában, hogy a könyvtárral együtt a többi gyűjtemény is megfelelő javadalmazásban részesüljön. Ha a magunk ereje nem elég: erők forrásait kell felfedezni, a muzeum hatását ki kell vinni a nagyközönségnek sokkal szélesebb rétegei közé, a muzeum jelentőségét meg kell magyarázni az egész magyar földnek és támogatást kell kérni a közoktatásügyi kormánytól. Mert a muzeum élő tanuja a múltnak, erőforrása a jövődönnek, ébresztője a hazafias lelkesedésnek és tárháza a kegyetlenek. Erkölesi és anyagi erők, vagyon és érték, eszmény és erkölcs lakoznak a muzeumok falain belül. A mi nemzeti életünk nem olyan gazdag, hogy ezek nélkül el lehetne.

Ha nem volt módunk, hogy a könyvtárat öntudatosan gyarapíthassuk, a felmerülő emlékeket megmentendő, magunkhoz válthassuk: módunkban volt és ezt szívesebben vallom be az, hogy a könyvtár belső munkájában nagy és régóta hiányt pótló munkákat folytassunk és indítsunk meg. A könyvtári olvasóterem elé ruhatárat állítottunk és az olvasóterem szellőztető készülékét megcsináltattuk úgy, hogy e két intézkedés által lehetővé vált az olvasóterem nyitási idejének meghosszabbítása és naponként 8 órán keresztül való nyitvatartása. Az anyag belső rendezését folytatva kiválogattuk és felállítottuk az apró nyomtatványok csoportját. De ez a munka az egész vonalon még nincs befejezve. A hátralékos kölcsönzések behajtását is szorgalmaztuk. Nem sokára részletes kimutatásban fogom feltüntetni a felmerült eredményeket. Megindítottuk a kéziratár és a levéltár rendezését és feldolgozását. A közoktatásügyi Miniszter úr a múlt év végén kegyes volt e munka végzésére egy kiváló szakember berendelését engedélyezni. Dr. Veress Endre, a dévai áll. főreáliskola tanára, az ismert történetbűvár és író 1903. őszén kezdette meg itteni működését és oly eredménnyel dolgozik, hogy ma már a levéltár keretei meg vannak állapítva, az anyag ezek szerint el van választva és az egyes csoportokon belől a rendezés is megindult. Erre a munkára, főként erre a munkáskézre égetően nagy szükség volt. Mert a kézíratos és okleveles osztálynak soha sem volt szakszerű gondozója. Kutatója és kihasználója azonban annál több és igen kevés volt az, a ki szenvedélylyel és rátermettséggel forgott volna abban a nagyon értékes gyűjteményben. Az egész anyag nyilvántartását célzó levéltári rendszert is megállapítottuk, a megfelelő katalógus-szekerényt is megkaptuk és most már csak idő és segítő kéz kell hozzá, hogy az egész levéltár és kéziratár rendezve legyen.

Könyvtárunk kifelé is törekedett hatni. A petrozsényi polgári

olvasókörnek kettős példányaiból egy nagyobb gyűjteményt juttatott, a régészeti osztálynak átengedte szakbeli irodalmának duplumait, a szegedi Somogyi-könyvtárral és a pápai ev. ref. főgimnázium könyvtárával alkalmi cserét kötött, mindez az igazgató-választmány beleegyezésével. Tudományos összeköttetéseit megtartotta, sőt gyarapította, kifelé ma igen élénk kölcsönzési forgalmunk van és idehaza úgy az olvasóterem látogatása, mint könyvtárunk használata tekintetében is, jelentékeny haladás mutatkozik. A kölcsönzési forgalom és a látogatás statisztikája, melyet mellékletül adok, igazolja ez állításomat.

Van még egy kérdés, a melyet meg kell érintenem. A sajtóügyi kötelespéldányoknak maig függőben levő ügyét értem. Az erdélyrészi két főügyészség területén gyűjtött sajtóügyi kötelespéldányok beszolgáltatása és átvétele teljesen rendben van, rendben van a budapesti kir. főügyészség területéről való anyag átvétele is, de ez az utóbbi nem kizárólagos tulajdonunk, tehát nem rendelkezhetünk vele. Ily módon most már az 1898—1902. évek sajtóügyi példányai várnak elosztásra és feldolgozásra. A kérdés az osztályos budai könyvtár-egyesület magatartásán határozódik, az a megosztás alapját tevő elvek megállapításában eddig még nem foglalt állást. Így az 5 év anyaga ma is javarészában érintetlen, esupán azok a lapok vannak feldolgozva, melyekre a mi jogunk kifogás alá nem eshetik.

A könyvtár jövődjé fejlődése elé mindezek alapján nagy várárással nézhetünk. Van reményünk, hogy a közoktatásügyi kormány a könyvtári épület felépítésében még ez év folyamán döntő elhatározásra jut; van reményünk, hogy a fokozott munkához a kellő személyzetet rövid időn biztosítani tudjuk; van reményünk, hogy a közönség azzal a szeretettel fog bennünket támogatni, a melynek fényes eredményéről éppen ebben a jelentésben számoltam be. Ha azonban arra gondolok: lesz-e reményünk arra, hogy a könyvtár anyagi javadalmazás tekintetében kulturális fontosságához és eddigi szolgáltatásához mérten el lesz-e látva? akkor bizony — őszintén szólva — nincs másban reményem, mint a jó Istenben, a ki örökös felettünk és nemzeti intézményeink felett. Erős alap ez minden körülmények között erős hitű embernek.

A mellékletekben bemutatam 1. a könyvtár gyarapodásáról szóló összefoglaló kimutatást, 2. az ajándékozókra szóló részletes kimutatást, 3. az esereviszony alapján nyert anyagra szóló kimutatást, 4. az egyesített könyvtárak kölcsönzési és olvasótermi forgalmáról szóló kimutatást és végül 5. az olvasóterem látogatásáról hozott határozatokat.

Beszámolómmal nem volna teljes, ha megfeledekezném azokról, kiknek a muzeum ez évi gazdag aratását köszöni. Legelső sorban

munkatársaimról. Ők dolgoz és gondos sáfárai a mi anyagunknak, a végzett munka után méltán remélhetik a közgyűlés előtt kifejezendő elismerésemet. Szívesen adom, örömmel teszem, mert igen jól tudom, hogy az új életre kelő eszményi törekvésben fiatal szívöknök és tapasztalt munkájoknak egyaránt nagy része van.

Hálával kell megemlékezni azokról, kikkel hivatalos érintkezéseim révén mint a muzeumi könyvtárnak igazi jóakaróival megismerkedtem és a kiket szinte a könyvtár külső munkatársainak kell tekintenem. Nevöket nem írom le, mert szerénységök tiszteletben tartásával is tartozom nekik.

Hálával emlékezem meg adakozó és támogató jóakaróinkról és itt is kifejezem nyilvánosan és ünnepi szívvvel, hogy áldozatkészségök és hazafias fölbuzdulásuk a legbeesebb gyarapodások egyike, a mely bennünket ebben az évben ért.

Végül hálával emlékezem meg a tud.-egyetem tekintetes tanácsáról és rectorairól s a kultuszminiszteriumról. Ha tettem valamit ebben az évben és ha valamit tetett a könyvtár: csak az ő érdemből tehattük, mert bizony a muzeumi javadalom terhére és személyzetével a vázolt intenzívus tevékenység és berendezkedés vagy a lehetetlenség körébe, vagy a kivárthatatlanság terminusára odázódott volna el. Ez az egy év is meggyőzhet minden kesergőt arról, hogy az egyetemmel való kapcsolat volt az egyetlen biztosíték a könyvtár tovább fejlesztésére és fölvirágoztatására.

Kérem jelentésem tudomásul vételét.

Kolozsvárt, 1904. márczius 16.

ERDÉLYI PÁL,
igazgató.

1) Teljes kimutatás az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának gyarapodásáról az 1903. évben.

A) a nyomtatványi osztályban:

Vétel	126 mű	332 köt.
Ajándék	3553 „	5660 „
Csere a) az orvos-term.-tud. szakoszt. részéről	23 „	95 „
b) a böles., nyelv- és tört.-szakoszt. részéről	1 „	25 „
c) alkalmi csere	19 „	42 „
Köteles példány	157 „	736 „

Összes gyarapodás . 3879 mű 6890 köt.

Az egész gyarapodásban duplum 667 mű 1112 köt. tehát
marad a tiszta gyarapodás 3212 „ 5778 „

Összesen 3879 mű 6890 köt.

Az egész gyarapodásból a RMK. gyarapodása 22 mű 22 köt, ebből
duplum 3 „ 3 „

A RMK. tiszta gyarapodása . . . 19 mű 19 köt.

B) a kézirattárban:

Vétel	6 mű	6 köt.
Ajándék	133 „	160 „
Összes gyarapodás	139 mű	166 köt.

C) a levéltárban:

Vétel	59 darab.
Ajándék	985 „
Összesen	1044 darab.

2. Az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárát az 1903. évben ajándékaikkal gyarapították:

A) a nyomtatványi osztályban:

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium	— mű	1 kötet
„ „ „ földművelésügyi	11 „	15 „
A képviselőház	2 „	28 „
A múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége	1 „	2 „
A „ „ „ tanácsa	— „	1 „
A kolozsvári m. kir. F.-J. tud.-egyetem rektori hivatala	— „	5 „
A „ „ „ „ „ math. és term.-tud. kara	2 „	3 „
A budapesti m. kir. tud.-egyetem	4 „	5 „
Az esztergomi főegyházmegyei könyvtár	1 „	2 „
A kalocsai érsekség	— „	1 „
A m. kir. földtani intézet	1 „	1 „
A székesszévi statisztikai hivatal	— „	1 „
A meteorológiai és csillagászati múzeum	1 „	1 „
A magyar mezőgazdasági „	1 „	1 „
Szilágy vármegye	— „	1 „
Brassó városa	— „	1 „
A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara	— „	1 „
Az E. M.-E. orv.-term.-tud. szakosztálya	— „	1 „
Az E. M. K. E.	— „	1 „
A Magyar Védő-Egyesület	1 „	1 „
Verein für siebenbürgische Landeskunde	— „	1 „
Kolozsvári Kaszinó	6 „	127 „
„ Egyetemi Kör	— „	1 „
Bába-Kalendárium kiadó hivatal	— „	1 „
Aquila szerkesztősége	— „	1 „
A Természet szerkesztősége	— „	1 „
Az En Újságom kiadóhivatala	— „	1 „
Gr. Almássy Dénes	1 „	1 „
Balló István	1 „	1 „
Barthos Indár	1 „	1 „
Gr. Bánffy György	314 „	319 „
Ózv. Beldi Istvánné	1 „	1 „
Dr. Borbás Vincze	1 „	1 „
Buday Sándorné	2 „	2 „
Dr. Nic. Walther Clemm (Darmstadt)	2 „	2 „
Czerny Antal	1 „	1 „
Dobrowsky Ágost	1 „	2 „
Dr. Erdélyi Pál	4 „	31 „
Dr. Esterházi Sándor	1 „	1 „
Fialla Lajos (Bukarest)	1 „	1 „

Dr. Gergely Sámuel	106	mű	130	köt.
Gopesa Endre	1	"	1	"
Dr. Gyalui Farkas	1	"	1	"
Dr. Haller Károly	1	"	1	"
Hangay Oktáv	58	"	72	"
Hantz György	—	"	1	"
Dr. Ibrahim Pacha (Konstantinápoly)	—	"	1	"
Juhos J.	1	"	4	"
Kelemen Lajos	1	"	1	"
Gr. Kemény Sámuel (régí ajándék)	20	"	20	"
Br. Kemény Pál	926	"	2329	"
Dr. Kenyeres Balázs	6	"	6	"
Kiss Árpád	2	"	3	"
Kőrösi József	1	"	1	"
Kopp József	4	"	66	"
Kovács Ede	1	"	1	"
Gr. Kuún István	1	"	1	"
Magyarek A.	1	"	1	"
Matolcsi J.	—	"	1	"
Dr. Márki Sándor	—	"	4	"
Merza Gyula	1	"	1	"
Dr. Nagy Mór	1	"	1	"
Orosz Ede	2	"	2	"
Dr. Orient Gyula	8	"	9	"
Palkovits József	1	"	18	"
Pap Domokos	11	"	11	"
Péterfi Zsigmond	2	"	2	"
Poszler J.	1	"	1	"
Dr. Richter Aladár	186	"	209	"
Roska Márton	1	"	1	"
Schwörer N.	1	"	1	"
Szabó Ervin	1	"	1	"
Dr. Szádeczky Lajos	109	"	131	"
Özv. Szász Domokosné	33	"	97	"
Sztripszky Hyador	61	"	93	"
Tegző Ambrus	1	"	1	"
Valkovszky M.	1	"	1	"
Dr. Vályi Gábor	1	"	1	"
Zoltán Lajos	1	"	1	"
Br. Radák Adámné régí ajándéka	1549	"	1731	"
Egyes nyomdák ajándékai	82	"	125	"
Ismeretlenek	6	"	7	"
Összesen	3553	mű	5660	köt.

B) a kézírattárban:

Dr. Gergely Sámuel	6	mű	7	köt.
Br. Kemény Pál	45	"	51	"
Dr. Kenyeres Balázs	1	"	1	"
Kristó Imre	1	"	1	"
Pap Domokos	6	"	5	"
Poszler J.	1	"	3	"
Sztripszky Hyador	7	"	8	"
Ismeretlen ajándéka	1	"	1	"
Régí vegyes szerzemények	65	"	83	"
Összesen	133	mű	160	köt.

C) a levéltárban:

Benedek Elek	124 darab.
Juhos J.	41 "
Karl Ferencz	37 "
Kovács Ede	1 "
Pap Domokos	168 "
Pálffy Sándor és Zsigmond	28 "
Poszler J.	246 "
Szathmáry Elek	321 "
Régiségtárból áttéve	19 "
Összesen	985 darab.

Továbbá:

Gr. Lázár Mórné: Szárhegyi gr. Lázár-család medgyesfalvi levéltára,
 Szenkovits A.: Pókai Sárosy-család levéltára,
 Kolozs megye: Kiselejtezett levéltári anyagának kiválasztott része.
 Gr. Bánffy György levéltára.
 Br. Kemény Pál br. Kemény-es. malomfalvi ágának levéltára
 Br. Apor Gáborné Br. Apor Péter levelezése. 2385 darab.

3. Az Erdélyi Múzeum-Egyelet könyvtárába az 1903. évben beérkezett cserepéldányok

A) az orvos-természettudományi szakosztály részéről.

A csereviszonyban álló társulatok, intézetek stb.

Budapesti kir. orvosegyesület	— mű	1 kötet
Pozsonyi orvos-természettud. egyesület	— "	1 "
Selmeczbányai gyógyászati és természettud. egylet	— "	1 "
Magyarországi Kárpátgyelet	— "	1 "
M. kir. földtani intézet	1 "	3 "
Naturforschende Gesellschaft in Basel	— "	2 "
Bergens-Museum	— "	6 "
Naturforschende Gesellschaft in Bern	— "	1 "
Schlesische Gesellschaft f. vaterländ. Cultur. Breslau	— "	1 "
Naturhist. Verein d. preuss. Rheinlande . . . Bonn	— "	1 "
Société entomologique de Belgique Bruxelles	— "	1 "
" malacologique "	— "	1 "
" nat. des sciences natur. et math. de Cherbourg	— "	2 "
Royal Irish Academy Dublin	— "	1 "
Phys.-med. Societät in Erlangen	— "	1 "
K. Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen	— "	2 "
Naturwiss. Verein f. Steiermark Graz	— "	1 "
Société Hollandaise des sciences à Harlem	— "	1 "
Université de Jassy	— "	1 "
Naturforschende Gesellschaft in Jurjev	1 "	2 "
Phys.-oek. Gesellschaft zu Königsberg	— "	1 "
Matematyczno-przyrodnicza Akad. Umiejtnosci w. Krakowie	— "	2 "
Museum Franc.-Carolinum Linz	— "	1 "
Royal Society London	— "	5 "

Ges. z. Beförderung d. ges. Naturwiss. zu Marburg . . .	— mü	1 kötet
Verein d. Freunde d. Naturgeschichte in Mecklenburg . .	— „	1 „
Société Impériale des Naturalistes de Moscou	— „	1 „
Nassauische Verein f. Naturkunde	— „	1 „
Naturhistorische Gesellschaft zu Nürnberg	— „	1 „
Société Zoologique de France Paris	— „	1 „
Società Toscana di Scienze Nat. residente in Pisa	— „	1 „
Deutsch. naturw.-med. Ver. f. Böhmen „Lotos“ in Prag . .	— „	1 „
Jednota Ceskych Matematiku v. Práze	2 „	2 „
Naturwiss. Verein zu Regensburg	— „	1 „
Kongl. Svenska Vetenskaps Akademie Stockholm	— „	2 „
Stavanger Museum	— „	1 „
Thurgauische Naturforschende Gesellschaft	— „	1 „
Upsalai egyetem	4 „	4 „
Utrechtsch Genootschap v Kunsten u. Wetenschappen . .	— „	2 „
K. K. Naturhistorische Hofmuseum in Wien	— „	2 „
Naturforschende Gesellschaft in Zürich	— „	2 „
Royal Society of Canada	— „	1 „
Cincinnati Museum	— „	1 „
Mus. Nat. Uruguay	— „	1 „
U. S. Dep. of Agricultur Washington	— „	2 „
Smithsonian Institution	10 „	17 „
Annales Mus. Nat. Hung.	1 „	1 „
Földtani Közlöny	— „	1 „
Orvosi Hetilap	1 „	1 „
Természettudományi Közlöny	— „	1 „
Archiv der Naturkunde Liv-Lands	1 „	1 „
Arkiv for Botanik	1 „	1 „
„ „ Zoologie	1 „	1 „
Upsala Läkareförenings Förhandlingar	— „	1 „

Összesen: 23 mü 95 kötet

B) a bölcsészet, nyelv és történelmi szakosztály részéről:

A csereviszonyban álló társulatok, intézetek stb.

Alsófehérmegyei tört., rég. és term.-tud. egyelet	— mü	1 köte
Bács-Bodroghmegyei történelmi társulat	— „	1 „
Debreczeni Csokonai Kör	— „	2 „
Honti Múzeum	1 „	1 „
Nagybányai Múzeum-Egylet	— „	1 „
Magyar Iparművészeti Társulat	— „	1 „
Verein f. siebenb. Landeskunde	— „	1 „
Kais. Akademie d. Wissenschaften in Wien	— „	1 „
K. B. Akademie d. Wissenschaften zu München.	— „	1 „
Royal Society. London	— „	2 „
Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademie Stockholm	— „	1 „
Archeologiai Értesítő	— „	1 „
Armenia	— „	1 „
Budapesti Szemle	— „	4 „
Keresztény Magvető	— „	1 „

Magyar Iparművészet	— mű	1 kötet
„ Könyvszemle	— „	1 „
„ Nyelvőr	— „	1 „
Turul	— „	1 „
Transilvania	— „	1 „

Összesen 1 mű 25 kötet

C) *alkalmi csere* :

A kolozsvári m. k. F. J. tud.-egyet. könyvtárától	3 mű	10 kötet
A szegedi Somogyi könyvtártól	16 „	32 „

Összesen 19 mű 42 kötet

Összegezés:

Cserepéldányok az orv.-term.-tud. szakoszt. részéről	23 mű	95 kötet
„ a böles., nyelv és tört. „ „	1 „	25 „
Alkalmi csere	19 „	42 „

Az 1903. évben beérkezett cserepéldányok összege. 43 mű 162 kötet

4. A kolozsvári m. kir. Tudományegyetem és Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának használata 1903-ban.

H ó n a p	Házi használatra kivett művek		Az olvasótetemben használt művek	
	Hány mű	Hány darab	Hány mű	Hány darab
Januárus	453	507	1006	1359
Februárus	402	479	1112	1502
Márczius	321	395	1447	1788
Április	307	412	810	1175
Május	275	381	720	1084
Junius	239	354	579	898
Szeptember	375	465	2857	3658
Október	536	627	4329	4957
November	825	926	4773	5864
Deczember	693	784	3101	3718
Összesen :	4426	5330	20734	26003

5. Tájékoztató a könyvtár használatáról.

1. Az olvasó-terem nyitva van d. e. 9—1-ig és d. u. 3—7-ig.
2. A könyvtárakból október—februárus hónapokban d. u. 3 órán túl ; márczius, szeptemberben d. u. 4 órán túl ; a többi hónapokban d. u. 5 órán túl könyv ki nem adható.

3. A délutáni órákban használandó műveket elő lehet készíttetni. Az olvasó személyesen, vagy az e czélra elhelyezett gyűjtőszekrények felhasználásával, vagy postán írásbelileg kérheti a délutánra szükséges műveket.

4. Gyűjtőszekrények az olvasó-terem főbejárata előtt és a központi épület előcsarnokában vannak elhelyezve; a kérő-lapok naponként d. e. 12-kor és d. u. a 2. pontban jelölt órákat megelőző órákban szedeteknek ki.

5. Ruhatár használata az *Utasítások* 22. pontja szerint kötelező.

6. Dohányozni a könyvtár helyiségeiben sehol sem szabad.

Kolozsvár, 1903. augusztus 31-én.

II. Jelentés az érem- és régiségtárról.

Tisztelt Közgyűlés!

Az Erdélyi Országos Múzeum érem- és régiségtára az 1903-ik évben 2341 darab régiséggel és 466 darab éremmel gyarapodott.

A régiségek között volt 141 drb. őskori, 9 drb. ó-görög, 25 drb. római, 5 drb. népvándorláskori régiség, 16 drb. fegyver, 34 drb. közép- és újkori ötvösmű, 16 drb. costumtörténeti tárgy, 1062 drb. ipartörténeti régiség, 6 drb. építészeti és szobrászati emlék, 576 drb. réz- és aczélmetszet, könyvomat és festmény, 172 drb. gyógyszer-tári emlék, 11 drb. vegyes régiség és 268 drb. néprajzi emlék.

Ezen csoportok tartalmát képező régiségek közt volt 22 drb. arany, 38 drb. ezüst, 61 drb. réz, 68 drb. bronz, 101 drb. vas, 25 drb. kő, 881 drb. agyag, 26 drb. fa, 68 drb. üveg és 1051 drb. egyéb anyagokból készült tárgy.

A szerzemények minőségére nézve ajándék útján kaptunk 987 és vétel útján szereztünk 1354 darabot.

Az érmek között volt 25 drb. ó-görög, 10 drb. római, 5 drb. barbarus, 208 drb. magyarországi, 14 drb. erdélyi, 174 drb. külföldi és 30 drb. emlékérem.

Ezen csoport tartalmát képező érmek között volt 21 drb. arany, 319 drb. ezüst, 97 drb. réz, 16 drb. bronz és 13 drb. vegyes fémből készült érem.

A szerzemények minőségére nézve ajándék útján kaptunk 201 és vétel útján szereztünk 265 darabot.

Éremtári szerzeményeinkhez járul még 6 drb. magyar és 1 drb. külföldi papirospénz, melyek ajándék útján jutottak intézetünk tulajdonába.

Ezen szerzemények nem tüntetik föl teljesen a régiségtár gyarapodását, mert intézetünk ez évben szakszerű ásatásokat fogantatott Dezméren, Nagy-Iklódon, Kis-Iklódon, Marosszentannán, Balsán, Petrozsányban, Zalatnán és Kolozsvárt a Petőfi-utczában Simonffy István úr telkén. Az ezen ásatásokból kikerült régiségek kitesznek legalább kétszer annyit, mint fent kimutatott és már számba vett

régiségtári szerzeményeink; azonban e régészeti anyag számáról pontos adatokkal nem szolgálhatok, miután azokat hely és munkaerő hiányában föl se bontottuk, annál kevésbbé lajstromoztuk s valószínűleg nem is fogjuk ezt lajstromozhatni soha.

De még ezen ásatások anyaga sem meríti ki régiségtári szerzeményeinket, mert intézetünk szoros kötelességének tartván, hogy a kolozsvári Szt. Ferencz-rendiek XV. századbeli zárdája restaurálásánál folyó munkálatoknak tőle telhetőleg segítségére legyen, megkapta a bontásnál napfényre került mindazon építészeti emlékeket, a melyek igen becses tudományos anyagot képviselnek, de a restaurálásnál fölhasználhatók nem voltak. Lajstromozva és elhelyezve ezek sincsenek. Egy tömegben hevernek az egyetem souterrainjének a fűtőház mellett levő folyósóján.

Érem és régiségtárunknak volt ez évben bevétele:

Az 1902. évi szinleges pénztári maradványból.	330 K. 23 fill.
Az 1903. évi rendes dotációból	1800 K. — fill.
Az Esterházy-alap évi kamatjából	400 K. — fill.
Botpénzből.....	32 K. 28 fill.
Fizető látogatóktól.....	46 K. 50 fill.
Útmutató eladásából.....	100 K. 24 fill.

Összesen 2709 K. 25 fill.

Kiadása pedig volt..... 4895 K. 31 fill.

Ezek szerint intézetünk ez évben 2186 kor. 06 fillérrel többet adott ki, mint a mennyi bevétele volt. Ezen túlkiadást az igazgató a Mezőgazdasági Banktól saját személyes felelőssége mellett fölvetv 2000 korona kölcsönből és a sajátjából fedezte.

1903. május 29-én az érem és régiségtár az egyetem záró-ünnepélyeivel kapcsolatosan megnyitott a nagyközönség számára.

Ugyan e napra elkészült a gyűjteménytár 58 lapra terjedő nyomtatott útmutatója.

Az éremtárban feldolgoztatott 65 lelet és éremgyűjtemény, a melyekben összesen 8203 drb. érem volt s a melyekről 65 szak-szerű katalógus készült.

Néprajzi gyűjteményünk szakszerű gyarapítására megkezdettük az erdélyi halászat rendszeres felgyűjtését, a melynek érdekében három gyűjtőutat tett intézetünk. Ezen utak eredménye a Mezőségi tavak és a Fekete Úgy halászatának felgyűjtése és ezeknek szakszerű ismertetése volt az Ethnographia cz. folyóirat 1903. évi 6, 7, 9, és 10-ik számaiban. Ugyanezen gyűjtőutak alkalmával megmen-tetett minden olyan néprajzi tárgy, a mely ha nem is volt a jelenlegi systematicus gyűjtésünk tárgyát képező népies halászat körébe vágó, de az enyészettől mégis meg kellett menteni. Ilyen formán néprajzi csoportunk fejlesztése rendszeres stádiumba lépett, elfogadva a megállapodott nagy néprajzi gyűjtemények helyes gyűjtési

módját, a melynek eredménye mindig két gyűjteménycsoport felgyűlemlésére vezet, t. i. egy systematicus gyűjteményére, mely azonnal feldolgozás alá kerül és egy u. n. miscellanea gyűjteményére, a mely akkor kerül beosztásra, a mikor a népies foglalkozások azon tárgyi csoportja kerül systematicus felgyűjtés alá, a melyhez az illető tárgy tartozik.

Néprajzi csoportunk ez évi bővüléséről a czédulalajstrom is elkészült, mely 268 lajstromczédulából áll.

Régiségtárunkban ez év folyamán készült el a helyszíni lajstrom is, a mely még csak az utolsó átnézésre vár és akkor felöleli régiségtárunk egész kiállított anyagát.

Éremtárunk ma is épen olyan rendezetlen, mint a milyen öt évvel ezelőtt volt. Éremszekerényeink elkészültek ugyan, de személyzetünk ezen óriási anyag feldolgozására teljességgel nincs; az éremtár szakszerű lajstromozása is olyan munka tehát, a mely valószínűleg soha sem fog elkészülni.

A hazai és külföldi intézetek és szakemberek közül rendelkezésre állottunk ez évben egy angol, két német, egy orosz és több magyar szakembernek, a lipcei képzőművészeti muzeumnak, a szentpétervári Archaeologiai Comissionak, az Estlandi muzeumnak, a Magyar Nemzeti Muzeum állattárának, a Műemlékek Országos Bizottságának, a nagyenyedi és dési gyűjteményeknek.

Tudományos levelezésünk 547 számot tett ki.

Képtárunkat másolás végett hat festő 19 esetben vette igénybe.

Osztályunk ingyenes látogatóinak száma 85, rendes nyitás alkalmával 3562 —, fizető látogatóinak száma 138 volt.

A gyűjteménytár karban tartása végett folytattuk a vastárgyak praeparalását és praeparáltunk 512 darabot. Töredékekben lévő edényeink közül 7 darabot sikerült egybeállítani; a képtárban pedig 25 keret nélkül álló megrongyolódott festményt tisztítottunk ki s helyeztünk olyan karba, hogy az egy esetleges restaurálás után most már végleg meg lesz óvható. E 25 képet magában az intézetben készült keretekbe helyeztük. Nehezebb munkánk volt azon négy fára festett kép helyreállításával, a melyek az elhanyagolt kezelés folytán körívben meghajoltak, ezeket is sikerült újra laposakká tenni, a mely újabb megvetemedésüket meggátolja.

Az állam által letétbe helyezett képek közül az egyik a festékanyag helytelen kezelése folytán pattogzani kezdett. Ezt az Országos Képtárhoz küldöttük be fixálás és helyreállítás végett, a mit maga a kép festője végzett el.

Rákóczi bölcsőjét új és különálló szekrénybe helyeztük el, helyesen állítván azt fel függő bölcsőnek, mert korábban ringó bölcsőnek restaurálták azt, a minő pedig az soha sem volt. E szekrényben helyeztük el, a bölcső felett lebegő helyzetben, azon rész-

ben aranyozott ezüst pálmaágot is, a melyet a budapesti egyetemek és főiskolák ifjúsága helyezett arra a kassai Rákóczi-kiállításon.

A gyűjteménytár állapotáról jelentjük, hogy az anyag felhalmozódása következtében negyedik kiállítási termünket a közönség elől kénytelenek voltunk elzárni; folyósóinkon az a rend, a melyet a megnyitás alkalmára ott teremtettünk, felbomlott, mert itt is kénytelenek voltunk részben fel nem állítható kőrégiségeket, részben fölbontatlan ládákat és a laboratoriu-mhoz szükséges deszkákat helyezni el.

Kőrégiségeinknek ez évben szerzett anyaga az udvarra szorult, a hol azoknak sem épségeért, sem hiánytalan megmaradásáért felelősséget nem vállalunk.

Mindezeknek bekövetkezését előre láttuk és nem kell különös jósló tehetség ahhoz sem, hogy ezen állapotok folytatását jelezhesük. Negyedik termünk bezárását csakhamar követnie kell a harmadik terem bezáratásának is, sőt újabban érkezett nagyméretű képküldeményeink máris szükségessé tették a második terem egyik ajtajának elzárását. Az ásatásokból kikerült anyagnak praeparálása végett ki kell azokat bontanunk, erre pedig máshol, mint a kiállítási termekben hely nincs és így körülbelül a jelen év augusztus havától kezdve egész gyűjteménytárunkat ismét el kell zárni a nagy közönségtől.

Kötelességem mindezeket a t. Közgyűlésnek bejelenteni, mert nekem ezen másíthatlan tényekből le kell vonnom a consequentiákat. Be kell ugyanis látnom azt, hogy az Erdélyi Országos Múzeum érem- és régiségtárából olyan régiségtárat, a mely e nevezetre méltó, nem lehet csinálni, mert az ehhez szükséges helyiséget, szakbeli segédszemélyzetet, tárgyi dotációt a kormány, a mely a helyiség és segédszemélyzet tekintetében szerződéses kötelességet vállalt, megadni nem akarja; az Erdélyi Múzeum Egylet e tekintetben fennálló jogait nem érvényesíti, a tárgyi dotáció tekintetében pedig meg van győződve, hogy 1800 koronával kötelességének eleget tesz.

Ilyenformán kétségtelenné vált, hogy e gyűjteménytárat nem csak fejleszteni nem lehet, hanem még oly módon kezelni sem, mint a mily módon minden közvagyonat kezelni kell; a miből következik, hogy az érem- és régiségtár a jövőben csak olyan módon kezelhető, a minő módon azt az én hivatali elődöm, bizonyára nem minden keserűség nélkül, kezelni kénytelen volt. Egyesületünk igazgató választmányában megkísérlették bizonyítani, hogy azzal a kezelési móddal a kormány, a Múzeum Egyesület és a nagy közönség meg volt elégedve. Én ezt nem hittem el. Most öt év tapasztalatai meggyőztek arról, hogy ez csakugyan így is van.

Ha minden tényező meg van azzal elégedve, hogy osztályunk anyaga földolgozatlanul, számbavétel nélkül, részben az udvaron, részben raktárban, részben a fűtőház mellett levő pinczefolyósón

hever, — ha minden tényező meg van azzal elégedve, hogy ez a gyűjteménytár a nagy közönség előtt láthatatlan lesz s annak tudatából kivész, — ha minden tényező meg van azzal elégedve, hogy múltunk emlékei részben a külföldre, részben hazánk más muzeumaiba, részben magángyűjtők birtokába kerülnek, — ha minden tényező meg van azzal elégedve, hogy hazánk összes muzeumai a kormány és az illető vidékek hazafias közönségének lelkes támogatása mellett emelkednek, virágznak s részüket kiveszik a hazai kultúra szolgálatában, a mi 42 esztendő óta intézményünk pedig rövid galvanicus föléledés után visszasüllyed a semmiségbe, — ha minden tényező meelégedszik azzal, hogy a gyűjteménytárunk által képviselt tudományokban Erdély területén csak a nemzetiségek fejtsenek ki szambavehető működést: akkor nekem nincs jogom az összes tényezőkkel szembeállva meg nem elégedettnék lenni és én ígérem, hogy ezentúl hallgatni fogok. De mert mind az, a mi most következni fog, olyan dolog, a miért a felelősséget úgy anyagi, mint erkölcsi tekintetben valakinek viselnie kell: kötelességem most, mikor utolszor hallatom e tekintetben szavamat, kijelenteni, hogy én minden anyagi és erkölcsi felelősséget a bekövetkezendőkért magamtól elhárítok.

Hivatali állásomból kifolyólag minden tőlem telhetőt meg fogok tenni, hogy annyi bajt hárítsak el, a mennyit csak lehet, — de mert a feladatok súlyát ismerem, tudom azt is, hogy a züllést, a melyet öt esztendőre megakasztottam, — ott a hol kötelességét egyetlen tényező sem teszi meg, — egymagam meg nem akadályozhatom.

Kolozsvárt, 1904. márczius hó 20.

A t. Közgyűlésnek

alázatos szolgája

DR. PÓSTA BÉLA,

egyetemi ny. r. tanár,

az érem és régiségtár igazgatója.